

AVRASYA STEPLERİNDE İLK GAZİLER

Selahaddin DÖĞÜŞ*

ÖZET

Bu çalışmada Gaza ideolojisinin bir müessese haline gelme süreci ele alınarak, daha önce Ortadoğu'daki benzer kuruluşlar olan çeşitli erkek toplulukları ve Fütüvvet teşkilatı ile ilgisi ortaya konmuştur. Türkistan'da çeşitli Türk boylarının İslamlaşmasında gaza müessesesinin büyük rolü olmuştur. Eski Türklerin Alplar teşkilatı kolayca Gaziler teşkilatına dönerken, savaşlardaki ganimet kazancı yerini kılıç hakkına bırakıyordu. Böylece İslamiyet Horasan ve Maverâünnehir'de Türkler arasında dünya görüşlerine ve hayat şartlarına uygun olarak yayılma zemini bulmuştur. Bölgede kurulan ilk Müslüman Türk devletleri, aynı zamanda Halifelğin hamisi ve İslamiyet'in yeni önderleri olarak Orta Asya'dan Avrasya'ya, Hindistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir sahada İslamiyet'i yaymışlardır. Bağdad sufizminde Fütüvvet'in dışı dönük özelliği ile Horasan sufizminde Melamilğin içi dönük yönü Gaziliğin mistik karakterini oluşturmuştur. Orijinal anlamda yağma akını ve ganimet peşinde koşmayı ifade eden gaza, zamanla değişim geçirerek mistik özellikler taşıyan bir kutsal savaş ideolojisi anlamını kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvet, Gazi, Gaza, Alp, Horasan, Maverâünnehir, Türkistan, Türkler.

ABSTRACT

In this paper, establishment of Gaza ideology and this ideology's relations with some Middle Eastern fütüvvet groups are scrutinized. Islamizing some Turkic tribes of Turkestan played great role in forming Gaza tradition. Ancient and pagan tradition of Alpler (bravery) integrated into the Gaza tradition after converting to Islam. This integration made Islamic conversion of the Turks easy. Newly established Turkic-Islamic states of Khorasan and Trans-Sogdiana found great chance to enlarge their political influence of sphere from Central Asia to India and deep into the Eurasia and Anatolia claiming that they were the custodians of Islam and the Khalif himself. Interior factors of the Khorasan sufism (Melamilik) and exterior factors of the Baghdad sufism (Fütüvvet) created unique Turkish gaziship. The main theme of the gazi which contained raids and plunder changed the outfit and gained mystical character for sacred warship.

Keywords: Fütüvvet, Gazi, Gaza, Alp, Khorasan, Maverâünnehir, Turkistan, Turkish.

GİRİŞ

İslam tarihçilerinin yaptığı en önemli hatalardan birisi, siyasi fetih hareketlerini İslam dininin yayılışı ile karıştırmaları, bir başka ifade ile Arap fütuhatını ve siyasi hakimiyetini bir nevi İslam fütuhatı yani İslamiyet'in yayılışı imiş gibi telakki etmeleridir. Oysa siyasi fetihler ile İslam dininin yerli halk tarafından benimsenmesi olguları ayrı ayrı gelişmelerdir. Mesela Endülüs'te Emevilerin siyasi hakimiyetleri sona ermesinden sonra bölgede Müslümanlıktan neredeyse eser kalmamıştır. Özellikle Emeviler devrinde (661-750) girişilen fetih hareketleri, dini olmaktan ziyade bir takım iktisadi, sosyal ve siyasi faktörlerin zorlamasıyla başlatılmıştır. Bu fetihler genellikle iktisadi ve sosyal refah yanı sıra politik hakimiyet sınırlarının genişletilmesini öngören hareketlerdir. İslam hakimiyeti ve geniş bölgelerin islamlaştırılması veya İslamiyet'in bu bölgelerde

* Yrd. Doç. Dr., Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

tam anlamıyla yayılması ise çok daha sonraki devirlerde gerçekleşebilmiştir. Siyasi fetihler zaman zaman inkıtaa uğradığı halde İslam dini kendi şartları içinde yayılmaya ve gelişmeye devam etmiştir.

İslam tarihçisi İbn Kesir (öl.1372), Musa b. Nusayr'ın Afrika'nın kuzey kesimlerini fethedince buralarda yaşayan yüz binlerce kişinin bir anda Müslüman olduğunu yazmıştır. Aynı şekilde Kuteybe b. Müslim'in aşağı Türkistan'ı ele geçirdikten sonra bölge halkının kamilen ihtida ettiklerini bildirmektedir (İbn Kesir 1966: IX/167, 172). Yine İbnü'l-Esir (öl.1232), eserinin değişik yerlerinde (1991: VIII/532, IX/521) Orta Asya Türk boylarından on binlerce çadır halkının birden Müslüman olduğuna dair bilgiler vermiş, bir yerde de 200 bin çadırın hepten müslüman olduğunu kaydetmiştir. Her bir obada en az on kişinin bulunacağı tahmin edilirse yaklaşık iki milyonluk büyük bir kitlenin müslüman olduğu anlaşılır ki bu o zamanın şartlarına göre çok büyük bir abartmadır. Maalesef bazı tarihçilerimiz de bu nakillere itibar ederek aynı iyimser tavırları sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu tür kusurlar, tarihi, siyasi ve askeri olaylara indirgeme alışkanlığından kaynaklanmaktadır.

İslami cihad ruhu dışında Arapları, Arabistan yarımadası dışında yeni ülkeler fethetmeye zorlayan ve parlak zaferler kazanmalarına yardım eden başka amilleri de göz önüne almak gerektir; Bizans ve Sasani devletlerinin nesiller boyu devam eden savaşları, sınırların güvensizliği, Müslüman Arapların siyasi ve askeri iştahlarını celbettığı gibi, sosyal ve ekonomik sebepler de Müslüman Arapları yeni ülkeler fethetmeye zorlayan faktörler arasındadır. Hayat standartları düşük olan bedevi Araplar, savaşan askerlere verilen yüksek maaş ve ganimetler dolayısıyla kısa zamanda büyük bir şöhret ve zenginliğe kavuştuklarını görmüşlerdi. Bu ve benzeri sebeplerle Arabistan dışına o devirlerden itibaren büyük bir Müslüman Arap göçü başlamıştı. Nitekim fetih hareketlerini, daha objektif kaleme alan ilk tarihçilerden Belazuri'nin, Araplar'ın geçim sıkıntısı ve mahrumiyetler içinde sürdürdükleri hayat mücadelesi zoruyla komşu ülkeleri fethetmeye zorlandıkları ve bu ülkelere yerleştikleri konusunda net izahlar vardır. Belazuri (1987: 590; Kitapçı 1991: 145), Arap fetihlerinin Cennet aşkından ziyade ekme ve hurma bulma gayretiyle yapıldığını söylemiştir.

Bedevi Arapların kurdukları bir saltanat olan Emevi devleti, hükümet idaresi hakkında, Abbasiler kadar, muayyen bir programa, geniş bir düşünceye sahip değildi. Bu sülale sadece fethedilen yerlerden azami nispette para çekmek, kavim ve kabilelerinin hırsını bunlarla tatmin ederek mevkiilerini korumak düşüncesindeydiler. Türkistan'ın servetini ve orada kazanılan ganimetin önemini duyan ne kadar Arap işsizi varsa hep bu serhatlara koşuyorlardı. L. Caetani'nin ifadesiyle, tarihte ilk defa Sami ırkının göçü başlamış oluyordu (Kitapçı 1994: 96). Halifeler, Arabistan'dan getirilen kalabalık muhacirlerle Asya'da Arap hakimiyeti kurmak ve haraca kesmek istemişlerdi. Mesela Basra ve Kufe'den 50 bin kişiyi getiren Muaviye, Horasan'daki önemli şehirlere yerleştirilen bu kitlelerle bölgeyi halifeye bağlamak istiyordu (Köprülü 2005: 109). Valiler sık sık değiştiriliyordu, iktidarda buldukları kısa zaman zarfında mümkün olduğu kadar fazla para biriktirme ve emlak satın almaya gayret ederken (Belazuri 1987: 406), bir yandan da disiplinsiz unsurların geldikleri hudut boylarında, durumu

Avrasya Steplerinde İlk Gaziler

idare etmek zorundaydı. Bu yüzden valilerin görevi de kolay değildi. Horasan'ın ileri gelenleri, halifeden kendilerine Kureyş'ten bir vali gönderilmesini istemişlerdi. Asayışı sağlamada ancak bir Kureyşli vali başarılı olabilirdi (Belazuri 1987: 146).

Maveraünnehir varidatının büyük bir kısmını haraç teşkil ediyordu. Ancak haraç gelirinin yok denecek derecede azaldığını gören Arap valileri, yalnız sünnet olan, namaz kılan ve Kuran'dan bir süre okuyanların haraçtan affını emretmişler, ancak bununla da bir şey temin edilemediğini görünce istisnasız herkesten haraç alınmasını emretmişlerdi. Emevilerin menfaatperest siyasetleri ve Mevali uygulamaları İslam'ın kolayca yayılmasına engel olduğu gibi, Kuteybe b. Müslim gibi valilerin Türkistan'daki yolsuzluğundan ve mallarının gaspedilmesinden usanmış, çoğu Türk olan Horasan ve Maveraünnehir halkı, fırsat buldukça isyan etmişlerdi. Bir ara Arapların elinde sadece Semerkant ve Debusiye şehirleri kalmıştı (728) (Köprülü 2005: 114). Horasan'daki Arap valilerin, yerli halkın cizye vermektan kurtulmak için Müslüman göründüklerini ve samimi olup olmadıklarını sünnet ettirerek sınıdıklarını öğrenen Ömer b. Abdülaziz (717-720), Müslüman olanlardan vergi almayı yasakladıktan başka İslamiyet'i henüz kabul edenleri sünnet ettirmeği bile lüzum görmemişti: Türkistan valilerine gönderdiği emirnamede, Peygamber'in insanları İslam'a davet için gönderildiğini, sünnet memuru ve vergi tahsildarı olarak gelmediğini belirtmek zorunda kalmıştı (Taberi 1982: II/1365; Kitapçı 1994: 211, 215). Bazen hazine ve hükümet menfaatleri, fetihlerin esas sebebi olarak gösterilen dini menfaatten öncelikli geliyordu.

Ömer b. Abdülaziz'in muhtedileri bir gelir kapısı olarak görmeyen, her tarafta vasi kervansaraylar kurmak, tamamıyla adil, mülayim ve müdebbir bir idare tesis etme siyaseti layıkıyla tatbik edilseydi İslamiyet daha hızlı yayılacaktı (Köprülü 2005:113). Halife Ömer, Türkistan bölgesinde yapılan savaşların mukaddes bir cihat olmaktan ziyade, "ganimet elde etmek" dolayısıyla Emevi halifelerine, Şam ümerasına yaranmak amacıyla yapıldığını daha veliahtlığı zamanında öğrenmişti. Dini gayret, cihad, hele İslam'ın mağlup milletler arasında yayılması ikinci planda bile değildi. Bu yüzden adı geçen halife, bölgede savaş değil sulh istemiştir. Ne var ki Ömer'in sinsi ve menfur bir tertip sonucu öldürülmesinden sonra başa geçen halifeler zamanında vergi ve cizye, muhtediler için bir sorun olarak yeniden başlamış, Araplar, Türk yurtlarına, halifenin bostanlığı, çiftliği gözüyle bakmayı sürdürmüşlerdi (İbnü'l-Esir 1991: V/95; Taberi 1982: II/1428; Kitapçı 1994: 250).

İç savaşlar yüzünden inkıtaa uğrayan Türkistan'a yönelik Arap fütuhata, Kuteybe b. Müslim'in hareketiyle bir ivme kazanarak Müslümanların Asya içlerine doğru uzanan gazaları başlamıştı. Halife Ömer'in Müslümanlardan başkasına silah taşıma hakkını tanımayan meşhur kararı Maveraünnehir'de tatbik edilmedi. Kuteybe ile diğer Arap komutanları, fetihler sırasında bazı bölgelerin halkını diğerlerine aleyhinde kullandılar. Fetihlerin ağır ilerlemesinin sebebi, kısmen Arapların ganimet ve haraç ile yetinerek memleketi daimi surette fethetmek niyetinde olmamaları yanında kısmen de tabii engellere karşı mücadeleleriyle izah edilebilir (Barthold 1990: 197). Hiç şüphesiz, fatihlerin

hareketlerinin tek sürükleyici gücü ganimet ve şeref arzusu olup, genellikle hem onların ve hem de memleketin müdafilerinin nazarında dinin önemi azdı. Kahramanlık idealleri, fatihler üzerinde tesirsiz kalmadı. Kuteybe, birliklerini teşvik etmek istediği zaman onlara; “Arapların dihanları” diye hitap ediyordu (Taberi 1982: II/1155; Barthold 1990: 198).

Müslüman Arapların Horasan’da hakimiyet kurma çabaları, Kuteybe b. Müslim’in valiliğine kadar olumlu bir sonuç vermemiştir. 705’te Horasan’a vali tayin edilen Kuteybe, sadece kuvvetle bu işin olmayacağını anlayınca bölgedeki yerel güç ve müesseselerden yararlanarak Maverünnehir’de Arap hakimiyetini kurmayı başardı. Bölgedeki İslamlaşma sürecine büyük ölçüde hizmeti bulunan Kuteybe, Buhara, Kiş, Nesef ve Harezmi halkından 20 bin asker toplamaya muvaffak olmuştu. Kuteybe’nin Buhara’yı fethi, dört ay gibi uzun bir zamanda gerçekleşmiş, Müslüman Arap askerleri, bir ara kuşatmayı kaldırıp geri dönmeyi bile düşünmüşlerdi. Arapların yağmaya ve paraya karşı aşırı düşkünlüğünü iyi bilen Kuteybe, bir yandan Arap askerlerine parlak vaatlerde bulunurken, diğer taraftan da kale müdafilerinden her birinin kafasını getirene yüz dirhem vereceğini ilan etmişti. Bu parlak vaatler ve ganimet arzusu ile coşan Araplar, şehri böylece ele geçirip yağmaladılar (707). Taberî, Kuteybe ve süvarilerinin, Türkistan halkını çırıl çıplak bırakana kadar soyduklarını, Arap komutanlar içerisinde en çok ganimet toplayan ve dağıtanın kendisi olduğunu kaydetmiştir (Kitapçı 1994: 123, 171). Kuteybe’nin parlak zaferleri, Arap kumandanları arasında büyük ümitler uyandırmıştı.

Türkistan bölgesindeki ilk ihtidalar, savaş esirleri, köleler, cariyeler ve Arap toplumuna kazandırılan Türk savaşçılarla başlamıştır. Horasan’a gelen Arap valileri Türkistan’ın büyük şehirlerine sık sık yaptıkları ani hücum ve baskınlar sayesinde pek çok esirler alarak tekrar Merv’e dönerlerdi. Bazen bu gazalar sayesinde Buhara’dan 100 bin, Semerkant’tan 300 bin esir alınarak dönüldüğü olmuştur (Kitapçı 1994: 103). Bu sayılarda abartma olsa da sonuçta getirilen Türk kölelerden Şam, Basra, Bağdad gibi şehirlerde çeşitli Türk kolonileri kurulmuştur. Önceleri esir alınmak suretiyle halifelik ordularında istihdam edilen büyük Türk kitlesi Müslümanlaşarak gaza ordusunu oluşturmuşlardı. Orta Asya steplerinde Arap hakimiyetinin tutunmasının tek yolunun gaza müessesesini olduğunu en iyi bilen ve bunu tatbik sahasına koymaya çalışanların başında Kuteybe b. Müslim’in geldiği anlaşılmaktadır. Horasan’a vali olarak geldiği ilk günlerde Arap askerlerini gazaya teşvik etmek için okuduğu uzunca bir hutbeden açıkça anlaşılmaktadır. O, “*Allah kendi dininin azîz olması için size bu toprakları helal kıldı*” diyordu (Kitapçı 1994: 107). Türklerdeki alplık ve savaşçılık meziyetlerini çok iyi bilen bu komutan, en iyi gazilerin Türk boylarından çıkacağını taktir ederek Asya’da ancak bu şekilde tutunabileceklerini anlamış görünüyor.

Ancak Araplar sınırlarını daha fazla genişletemediler. Bütün zaferler ve Arap birliklerine sağladıkları büyük miktarda ganimete rağmen Kuteybe, askerleri tarafından kayıtsız şartsız desteklenmiyordu. 715 yılında yeni halife Süleyman’a karşı isyan ettiği zaman zaferden zafere koştuğu birlikleri tarafından terk edilerek katledildi. Onun yerine geçenler başarılı olamadıkları gibi, Arapların

Avrasya Steplerinde İlk Gaziler

kovuldukları ya da katledildikleri anlaşılmaktadır. Buna rağmen İslamiyet'in Türkistan sahasında yayılması ve tutunabilmesi gerçeği bizi başka faktörleri hesaba katmamızı gerektiriyor. Bu faktörler içerisinde bölgede faal olan sufi teşekküllerin ve tarikatların pompaladığı gaza ideolojisinin birinci derecede rolü olduğunu düşünüyoruz. Bölgeye ilk Müslümanların girdiği zamandan günümüze kadar hatırası devam eden birçok gazi, şeyh ve sufi türbesinin mevcudiyeti bunu göstermektedir. Fergana, ancak IX.yüzyılda Müslümanlarca kesin olarak fethedildiği halde, Ortaçağlar boyunca İslam ziyaretgahları merkezi durumundaydı. Bölgedeki şehirlerden birinde Ashap ve tabiinden 2700 şehidin mezarlarından bahsedilir; Halife Osman tarafından Muhammed b. Cerir kumandasında gönderilmişler ve hepsi gazada şehit düşmüşlerdi. Burada Kuteybe b. Müslim'in mezarı da ziyaret edilir. XX.yüzyılda bile bölgedeki yerliler, İmam Şeyh Kuteybe'nin mezarını gösterirler (Barthold 1990: 174).

İlk Gaziler

Samanoğulları zamanında Horasan ve Maverünnehir (Türkistan) sahalılarında gazilerin bulunduğunu biliyoruz. Bağdad'ta Abbasi hanedanının iç mücadelelerinden istifade ederek kuvvetlenen ve XI.yüzyılın ilk yarısında şehri haraca keserek vergi toplayan Ayyarlar teşkilatının bir benzeri Maverünnehir'de X.yüzyılda Gaziler adıyla mevcuttu. Daha IX.asırda Tahiriler ve Saffariler zamanında İran'da yine buna benzer teşkilatlar vardı. Samanoğulları devrinde Maverünnehir gazileri, sınırlardaki kafirlere, putperest Türklere karşı cihat ettiklerinden, dini bir övünç ünvanı olan gazi lakabını almışlardı (Köprülü 1990: 85). Çağdaş tarihçilerden Beyhakî, Utbî ve Gerdizî değişik isimler altında anılan aynı zümrelerden bahsetmişlerdir.

Taberi'nin naklettiği rivayetlerde, ayyarlardan, feta (genç, yiğit) olarak bahsedilmiş, İbn Athar 972'de Bağdad'ta gazaya davet dolayısıyla her taraftan gelen çeşitli insan kitlelerinin sebep oldukları büyük karışıklıklardan bahsederken, ayyarların, fityanın ve nubuvviye'nin isimlerini zikretmiş ve bunların iki yüzyıldır Bağdad ve Suriye'de mevcut olduklarını bildirmiştir. Aynı hayat şartlarının doğurduğu bu sınıf zümrelerin teşkilatlar kurdukları ve önemli şehirlerde etkili oldukları zikredilmektedir. Zaman ve mekana göre isimleri, kıyafetleri, ahlaki prensipleri, az çok değişikliğe uğrayan, büyük şehirlerde fırsat buldukça haydutluk, hırsızlık, kabadayılık, iç mücadelelerde veya sınırlarda gönüllü veya ücretli askerlik eden bir kısım mensuplarının Fütüvvet teşkilatına dahil olması dolayısıyla onlarla da bağları olan, işsiz kaldıkları veya zemini müsait buldukları zaman büyük merkezlerin sosyal düzenlerini bozan bu sınıf, Moğol istilasından önce ve sonra Maverünnehir, Horasan, Avrasya, İran, Irak, Suriye, Kuzey Afrika ve Anadolu sahalılarında Harafışa, Ayyaran, Şattaran, Mutattavia, Cuaydiya Zanatira, Fityan, Rünud, Ahi vb. isimler altında daima görülmüştür (Köprülü 1990: 86). Bu çeşit zümreler, Ortaçağlardaki "erkek topluluklarının" tipik örneklerini teşkil ederler. Horasan Melamiliği, Ayyarlar teşkilatı ile olan bağları, etkilerini ve prensiplerini, aynı şekilde taşıyan gazi zümrelerin ıstılahlarında *mürüvvet*, *fütüvvet*. vb. tasavvufi tabirler ile devam ettirmiştir. Bu sınıfın başlıca ahlaki prensibi olan Fütüvvet'e (feta sahipleri,

kahramanlık fazileti, yiğitlik), dini-ahlaki hedeflerle birlikte sufizmin de eklenmesiyle; Ahilik, Gazilik gibi İslam-Kültür dünyasının çeşitli müesseseleri ortaya çıkmıştı.

Gaziliğin özel kurumları ve kuralları vardı; fütüvvet ilkelerine bağlıydılar ve fütüvvetin seyfi kolunu temsil ediyorlardı. Fütüvvet mistik eğilimiyle birlikte İslam'ın anladığı anlamda erdemli bir hayat sürülebilmesini sağlayacak kurallar bütünüdür. Ahilerin de bağlı olduğu fütüvvet örgütleri 1200 yıllarında Halife Nasır Li-dinillah tarafından yeniden düzenlenmiştir. Bu son büyük Abbasi halifesi bütün enerjisini halifelikğin dünyevi gücünü arttırmaya ve Müslümanları Haçlı saldırılarına karşı örgütlemeye adanmıştı. Fütüvveti düzenlerken, şüphesiz askeri önemi olan bütün güçleri düzene sokarak şahsına bağlamayı düşünmüştü. Toplumsal ve ırki bakımdan halkın geri kalanından farklı olan bu unsurun, daha şövalyece bir biçimde örgütlenmesi gerekiyordu. Gazi örgütlenmeleri tam da rehber ilkeleri olan kafırlere karşı cihat düşüncesi nedeniyle gerekli nitelikleri pek güzel tutturuyorlar ve halifenin planına mükemmel bir uyum sağlıyorlardı. Bir Türk cariyenin oğlu olan Halife Nasır'ın (1180-1225) zamanından sonra, Gazi ünvanı, Haçlı seferleri sırasında Hıristiyan tehdidi altında bulunan sınır bölgelerine dönüşmüş Suriye ve Kuzey Mezopotamya'nın hükümdarları tarafından benimsendi. Bu hükümdarlar halifeye, karşılıklı sadakat yükümlülüğünün bulunduğu fütüvvet bağlarıyla bağlıydılar. Aynı bağlar örgütün kendi içinde emir ile şövalyeleri arasında da geçerliydi. Böylece Haçlılara karşı mücadele döneminde İslam'ın merkezlerinde de yankı bulan ve itibarı artan popüler gazi hareketi, Avrupa'daki şövalyelik örgütlenmesiyle karşılaştırılabilecek bir kuruma dönüşmüş oldu. Fütüvvet'i ilk defa Hammer, Batıdaki Şövalyelik tarikatı gibi kuruluşlara benzetmişti (Teschner 1972: 203).

Sınır bölgelerinde gaza hareketi şüphesiz bir halk hareketi olma özelliğini korudu. Gazi birliklerinin birbirlerine özel bağlarla bağlı bir gurup duygusuna sahip olduklarına işaret eden pek çok olguyla karşılaşmaktayız. Eflaki'nin eserinde Gazi ünvanının verilmesi sırasında Batı'daki şövalyelik ünvanının verilmesine benzer bir merasim yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır* (Wittek 1985: 50, 51). Aydınoğlu hükümdarlık ailesinden bir emire, Mevlevi şeyhinin elinden bir savaş balyozu verilir ve şu and içtirilir: *"bu balyozla önce nefsimi boyun eğdirecek sonra da bütün din düşmanlarımı yok edeceğim."* Bu tören emirin, şeyhi kendi üstü olarak kabul ettiği anlamına gelmekte, sözleri ise gazi olmanın aynı zamanda ahlaki mesuliyetler getirdiğini ortaya koymaktadır. Selçuklular ve özellikle ilk Osmanlılar zamanında fethedilen yerlerin gazilere dirlik olarak verilmesi uygulaması, fütüvvet geleneğinin devamından başka bir şey değildi.

* Hıristiyan aleminde, Kudüs'teki kutsal yerlerini ele geçirmek, gerçekte batıya Türk yayılışını önlemek amacıyla harekete geçirilen Haçlılar esprisinin bir yan ürünü olarak XII.yy.dan itibaren şövalyelerden oluşan askeri-dini kuruluşlar ortaya çıkmıştı. Bunlar çoğu zaman Rodos, Kıbrıs, Malta gibi Akdeniz adalarında faaliyet göstermişlerdi. Sözde ibadetle, gerçekte korsanlıkla ve vurgunculukla meşgul kişilerdi. Bazen kendi ülkelerinde bile baş ağrısı oluyorlar, devlet otoritesine, krala karşı geliyorlardı. Bunların en önemlileri ve ünlüleri, 1118 yılında kurulan Tampilye Şövalyeleri idi. Bunlar korsanlık, saldırı ve yağma yoluyla muazzam mal ve servet sahibi oldular bkz. Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, TTK yayınları, Ankara 1989, s. 77.

Avrasya Steplerinde İlk Gaziler

Aşıkpaşazade'nin Anadolu gazilerinden bahsederken, Osman Gazinin maiyetindekilerden birine bir tımar ihsan ettiğinde ona kendi kılıcını ve kupasını vermesi de fütüvvet kurallarıyla ilgilidir (Aşıkpaşazade 1332: 232-234, 247). Hezarfen Hüseyin Efendi, Osmanlılar için gazayı, “umur-ı saltanatın azamı feth-i bilad ve def-i ada ve gazadır” şeklinde özetlemiştir (Özcan 1995: 366). Türklerin yüzyıllarca Avrupa ve Avrasya topraklarında barınabilmeleri, gazilik müessesesinin halkla bütünleşmesi, onlarla iç içe olmasında aranmalıdır. Gaziler zümresi, İran ve Arap müslümanlığının katı Ortodoks (Sünni) kuralları ile, Heterodoks (gayri Sünni) müslümanlığın hoşgörülü yönü arasında bir denge kurabilmiştir.

Horasan ve Maverünnehir'de cereyan eden siyasi gelişmeler, aşağı sınıfların lehine sonuçlanmıyordu. Bölgede hiçbir idare, mutlak bir otorite kuramadığı gibi, ahalsinin geçimi için de toprak idaresi vs. kanunlarda lehlerine herhangi bir düzenleme yapılmamıştı. Geçinecek bir toprağa ve kendini yaşatacak bir gelire sahip olmayarak, iktisadi zaruretlere karşısında geçim vasıtalarının Ortaçağların sürekli savaşları ve iç çatışmalarında arayan böyle organize bir sınıfın meydana çıkması pek tabii idi. Sonuçta durumlarından memnun olmayanlara tek seçenek kalıyordu; gazilere katılarak kafirler ve rafizilere karşı savaş edilen bölgelere gitmek. Hükümet teşkilatının gelişmemiş ve zayıf olması, hükümdarların ve emirlerin iç ve dış düşmanlara karşı sık sık ücretli asker bulmaya mecbur olmaları, yalnız sınırlarda değil, siyasi ve kültürel büyük merkezlerde de bu teşkilatının kuruluşunu sonuç vermiştir. Bu durumda, işsizler ve gayri memnunlar için civardaki kafirlerle savaşarak ganimet ve gazilik ünvanı kazanmaktan başka bir şey kalmamıştı. Bunların miktarı pek çok olup, hükümet tarafından resmen tanınmış teşkilata ve reislere sahiptiler. Tarihçi Beyhaki'nin Sipehsalar-ı Gaziyân ve Utbi'nin Reisü'l-Fityân dedikleri işte bu liderlerdir. Bu zümrelerin, Aşıkpaşazade'nin, Ahiyyân-ı Rum ve Gaziyân-ı Rum diye bahsettiği zümrelerle tarihi ilgisi bulunmaktadır.

Gaza hareketi ilk zamanlarda İslam'ın en önemli sınırı olan Türkistan uçlarında varolmuş olmalıdır. Türkler, yalnız düzenli ordularda değil, ilk başta Horasan ve Maverünnehir'de ortaya çıkmış yaygın bir halk hareketi olan gaziler arasında da hakim idiler. Samaniler döneminde Türkistan'ın yerleşik kesimleri de gaziler için bir üs olarak kullanılmaya başlanmıştır. Samaniler bu yolla İslam'a girmelerine vesile oldukları Türkleri gaziler olarak istihdam ederek, gayrimüslim Türklere karşı akınlar yapan ve fetih hareketlerine girişen ilk Horasanlı idarecilerdi (Günay-Güngör 2003: 284). Maverünnehir Türkleri, İslam dairesi dışında kalan soydaşlarına karşı büyük bir coşkuyla gazaya başlamışlardı. Türkler arasında ilk planda yer eden bu gaza Müslümanlığı, Samaniler zamanından itibaren Sünni Müslümanlıkla birlikte sürmüştür. Buhara'yı merkez yapmak suretiyle kurulan Samani devletinin (892-999), hanedanı İranlı olmakla birlikte ordunun ve halkın büyük bir bölümü Türklerden oluşmaktaydı. Samanileri çeşitli putperest kavimlerin saldırılarından korunmak için Fergana ve Harezmi sınırlarında binlerce ribat inşa edilmişti. Maverünnehir bölgesinde işsiz-güçsüz serserilerin ve gayri memnunların taşkınlıklarından halkı ve şehirleri korumak amacıyla bunları gazilik ünvanı altında istihdam etme siyasetine başvuruldu.

Gaziler sınıfı bütün doğulu topluluklar gibi, hükümet tarafından tanınmış bir teşkilata sahipti. Bu amaçla Salar-ı Gaziyân, Sipehsalar-ı Gaziyân ve Reis'ül-Fityân adıyla reislerini andıkları, bünyesinde pek çok gaziyî barındıran resmi Gaziler teşkilatı oluşturuldu. Aldıkları gazi, feta vb. isimlerle birlikte bu gönüllü askerlerin kumandanlarının büyük bir şöhret sahibi olmaları yanında resmi sıfatları da vardı (Tarih-i Beyhaki'den naklen Barthold 1990: 231).

Vatanlarına bağlı olmadıkları için özellikle Maverâünnehirli gönüllüler, her nerede gaza olursa ve her nerede ganimet ümidi varsa oraya giderler, hükümete hizmet teklif ederlerdi. Hükümdarlar az çok tehlikeyi göze almadan bu gönüllülerin hizmetinden her zaman faydalanamazlardı. Bunların idaresi kolay değildi. Mukaddesî'nin Binkes halkı aleyhindeki dikkate şayan şikayetnamesinde, Samanî idaresi için "hem bir destek, hem de endişeye sebep" diye bahsettiği gönüllüler muhtemelen bunlardı. Gerdizî'nin bunlar hakkında yukarıda belirtilen tabirler yerine hilekar anlamına gelen Ayyar sıfatını kullanması, sebepsiz değildi. Her yerde olduğu gibi serkeş unsurlar bilhassa Horasan ve Semerkant gibi büyük şehirlerde yoğun olup çok kuvvet toplarlardı. Samanileri endişeye düşüren Semerkant gazileri, Timur zamanında, o zaman müstahkem olmayan şehri yabancı istilasına karşı kahramanca müdafaa etmiş, ancak kısa zaman sonra idare tarafından takibata uğratılmıştı. Semerkant gazilerinin reislerine; "Reis'ül-Fityân bi-Semerkant", "Sipeh-salar-ı Semerkant" deniliyordu. Seyyahların gözlemlerine göre Semerkant, şimdiki Buharalı sülale devrinde hala o şöhretini devam ettiriyordu (Gerdizî ve Zafername'den naklen Barthold 1990: 232). Bu süreç, Abbasi halifesi Nasır'ın, Fütüvvet teşkilatını tesisini andırmaktadır. Bu bakımdan bunlardan Samanilerin dayanakları ve her karışıklığın sorumlusu şeklinde söz edilmekte bu yüzden haklarında Ayyar ifadesi kullanılmaktadır (Günay-Güngör 2003: 284; Köprülü 2005: 123).

Mutasavvıfların, Kuran'a dayanarak *ideal müslüman insan* anlamında kullandıkları feta tabiri ile aslında putperestlerle mücadele eden, putları kıran Hz. İbrahim kastedilmiştir (Kuran: 21/60). Fütüvvetin İslam fikri ve ahlakına dayalı muhtevasının doğuşu, Arap-İslam dünyasında olmasına karşılık, birlik-teşkilat olarak ortaya çıkışını, İslam'ın IX.yüzyıldan itibaren Horasan ve Irak bölgesinde yayılmaya başlamasından sonra Türk ve İranlıların hakim oldukları bölgelerde aramak gerekir (Gölpınarlı 1955: 75-76). Bizce aynı mistik dünya görüşünün somutlaşmış bir tezahürü olan gazilik de aynı şartlar altında ve aynı bölgede bir örgüt ve teşkilat olarak ortaya çıkmıştır.

İslam'ın ilk gazaları, din gayreti ve İslam'ı yayma, esasları üzerinde gerçekleşmiş iken, İslamiyet, Arabistan yarımadası dışına çıktıktan sonra, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, yapılan gazalarda Arap kabilelerinin talan faaliyetlerine yönelik gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Şerif Mardin, P. Wittek'e dayanarak gazilerin, bir kabilenin geçim vasıtasını İslam devleti kurulduktan birkaç asır sonra sürdürmüş kimseler olduğunu ifade eder. Osmanlı devleti, özellikle bu gibi, savaştan başka bir geçim vasıtası olmayan asker kümelerinin akılcıca kullanılmasından doğan bir yapı olduğunu belirtmiştir (Mardin 2001: 91). C. Cahen de gazilerin menşeyini Türkistan'a bağlayıp, sınır bölgelerine giden gazilerin buralara hükümetler tarafından gönderilmediğini, bunların ya tamamen

Avrasya Steplerinde İlk Gaziler

bağımsız Türkmenler ya da hükümetler tarafından istenmeyen zümreler olduğunu, bir bölümünü kaçakların meydana getirdiğini söyler. Buna mukabil; dinsiz komşularına karşı savaş açmış, evrensel ve ilkel bir müslümanlıktan söz açan C. Cahen (1979: 28), “Bu inanç uğruna gönüllü olarak savaşa katılmış gazilerce sınır bölgelerinde uzun süreden beri savaşılmaktaydı. Devamlı ordular için toplanan askerden çok değişik yolla toplanan bu gönüllüler, hem o yörede yaşayanlar arasında hem de başka yörelerden toplanmaktaydı ve giderek kutsal savaş için çarpışmaktan uzaklaşmışlardı. Fetihler değil, yalnız kafirlere karşı güttükleri kını besleyen gazveler yapmaktaydılar”. Bütün Türkmenlerin paylaştıkları gazilik ruhu, onların bütün davranışlarında birlik olacakları ve aralarında rekabet olmayacağı anlamına da gelmiyordu.

Genel olarak din uğruna savaşan her Müslüman'ın sıfatı olan gazi, tarih içerisinde uçlarda, orduda veya büyük şehirlerdeki muayyen zümreleri ifade ediyordu. İktisadi zaruretler yüzünden ortaya çıkan ilk gazi teşekkülleri Asya steplerinde görülmüştür. Orijinal anlamda gaza, yağma akını ya da yabancı toprakları istila hareketidir. Ancak zamanla bu terimin anlamı değişime uğramıştır. Cihad sözü, sınır hikayelerinde, eski Osmanlı kroniklerinde, nadiren kullanılırken, I.Dünya savaşında emperyalist batıya karşı İslam dünyası ya da İslam ümmeti savaşacağı zaman hep cihad ilan edilirdi. Gazanın amacı İslam'ın gücünü yaymak yani fütuhâtı ifade ederken, cihat daha çok mutlak farz olan vatan savunmasını ifade ediyordu. Gaza fikri, cihaddan daha aşağı kategorideydi ve Gaza, Müslüman Türklerin ideolojisinden hiç çıkmamıştır (Kafadar 1995: 79-80; Döğüş 2007: 30-31).

F.Köprülü ve ona dayanan N. Sami Banarlı da Gazilerin, daha Anadolu'nun fethinden önceki devirlerden başlayarak ilk fetih asırlarında yapılan gazalara bir teşkilat halinde iştirak eden, gönüllü ve ücretli savaş erleri olduğunu kaydederek, bunlara alplar ve alp-erenler de denildiğini de ifade eder. Gazilik bunların meslekleri, ülküleri ve yaşama hünerleriydi. Orta Asya kavimleri arasında kullanılan alp sözü, Anadolu gazilerinin de ünvanı olmuştu. Aşık Paşa, Garib-name'sinde (2000: 557) Alp, alp-eren ve gazi ünvanlarını aynı anlamda kullanmıştır:

*“Kişi alp olmaklığa alet gerek
Evelki şol kim ola muhkem yürek”*

*“Pes kılıçdur ulu alet Alplara
Kılıç için mal virürler Alplara”*

*“Gaziler dini kılıçla açdılar
Kafir oldur kim kılıçdan kaçdılar”*

XIV.yüzyılda Anadolu uçlarında, eski Arapça ve Farsça yazılmış ilmihal kitaplarından derlenerek yazıldığı anlaşılan Risaletü'l-İslam adlı eserde, gaziliğin mistik yönü olan bir tarikat olduğu kadar, Türkler için bir yaşam biçimi olduğu görülmektedir. Eserin gazilikten bahseden bölümü, Gaziliğin Tarikatı/Yolları

başlığı altında ele alınmış ve Ş.Tekin tarafından yayınlanmıştır. Burada gazilik, öyle bir meslek ki, ticaret, sanat, tarım ve hayvancılıktan daha önemli ve hayırlı bir toplumsal ve ekonomik faaliyet idi. “*Meslekler içinde yeğrek ve belalrak olan gaziliktir*” (Tekin 1989: 139, 140, 143, 155) Mevlana da Divan-ı Kebir’inde; “Gazi, alışsın, usta olsun da savaşsın diye oğlunun eline tahtadan yontulmuş bir kılıç verir” diyerek gaziliğin babadan oğula geçen bir meslek olduğuna işaret etmişti (Cumbur 1987: 782, 784). Asırlar sonra Ş. Mardin, halk arasında yaptığı bir araştırmada en çok okunan dört kitaptan ikincisinin Battal Gazi Kitabı olduğunu tespit etmiştir.

Müslümanlık hiçbir zaman İran ve Asya topraklarında uzun süreli bir hakimiyet kurmuş değildir. Müslümanlar bu sahalarda ancak Türklerin İslam’ı benimsemesiyle tutunabilmiştir. Nasıl ki gazalar sayesinde İslamiyet Arabistan yarımadasını aşmışsa, Müslüman olan Türk alplar, gaza ideolojisi üzerine bina ettikleri devletler sayesinde, İslam dünyasını, Doğuda Moğollara, batıda Haçlılara karşı savunmakla kalmamışlar, İslamiyet’i, Orta Asya’dan Orta Avrupa’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yaymışlardır. İslam, bu geniş coğrafyadaki varlığını Müslüman Araplara değil Türklere borçludur. İslam ideolojisinin Araplara verdiği büyük hamle bir asır sonra bütün hızını kaybettiği halde Türkler için on asır süren bir hayatiyet göstererek İslam’ın şerefini yücelten parlak bir tarih yaratmaya imkan verdi. Türkler olmasa idi, İslamiyet’in XI.yüzyıldan sonra iç ve dış tehlikeler dolayısıyla akıbeti belirsiz, Haçlı saldırılarıyla yıkılmaya mahkum olurdu.

Türkler, atlı göçebe medeniyet tarzını yaşarken, atçılık, hayvancılık ve akıncılık hayatın temelini teşkil etmektedir. Bu hayat tarzı kendisini Alp tipi ile temsil ettirir. Bu tip, akıncılık, hareket, hakimiyet, kuvvet ve idealizmi temsil eder (Kaplan 1985: 5-28). Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra, alp tipi ve bu tipin temsil ettiği dünya görüşü değişerek, yeni bir isim alır ve yeni fonksiyonlar yüklenir. Dünyayı fethetmede, hayata hakim olmada gerekli olan akıncılık, kuvvet ve hareketlilik gibi unsurları muhafaza ederek, değişik dünya görüşü ve ideallere sahip yeni bir tip olarak görülür. Bu tip, alp tipi gibi yaşadığı çevreye hakim olma duygusunun temsil edildiği Gazi tipine dönüşür. Bu tipin temsilcisi olan Gaziler, İslam dininin değerler sistemi ile donanmış olup, bu değerler sisteminin yayılması için mücadele eden şahsiyetlerdir. İslamiyet’ten sonraki dönemde teşekkül eden destanlarda, manevi kuvvetin ağır bastığı, manevi kuvvet ile maddi kuvvetin birleştiği görülür. Manevi yönünü İslam imanı ile besleyen gazi, psikolojik olarak güçlüdür. Bu yönü ile topluma örnek olur veya toplum onu örnek tip olarak benimser. İslamiyet’ten önce Türk alpları, İslam’ın cihad ve gaza mefhumları Türkler arasında yerleştikten sonra, önce alp-gazi, yani Müslüman-Türk kahramanı mahiyetini almışlar, tasavvuf cereyanı ve muhtelif tasavvuf tarikatları halk arasında yerleşince de alp-erenler, yani savaşçı dervişler şekline girmişlerdir. Bunları özellikle gayrimüslim ülkeleri ile bitişik sınır bölgelerinde görüyoruz.

İslam’da gaza ve cihada verilen önem Türkler arasında müslümanlaşmayı kolaylaştıran en önemli faktörlerin başında gelmekteydi. Türkler savaşçı bir kavim olması hasebiyle, bu dinin bir akidesi olarak, öldürdükleri düşmanlardan

Avrasya Steplerinde İlk Gaziler

dolayı ahirette bir ceza değil, bilakis ölen düşmanın ehemmiyet ve sayısına göre bir mükafat göreceklerine inanırlar ki, bu, Türk mezarları etrafına dikilen ve balbal adını taşıyan taşların (heykel) menşe ve mahiyetini izah eder. Savaş icabı ve mukaddes sayılan bu inanış ve teamülü basit bir kan dökme hadisesiyle karıştırmamalıdır. Katili cezalandırmayı bir kamu hakkı telakki ederek ferde bırakmayıp devlete mal eden, en gergin düşmanlıklar zamanında bile elçiye zeval vermeyecek kadar milletler arası bir hukuki teamüle erişen bir cemiyette, (Göktürkler, Uygurlar) cari olan bir adeti ancak İslamiyet'in gaza fikriyle mukayese ettiğimiz zaman anlayabiliriz (Turan 1993: 4). Şamanizm vb. eski Türk inançlarındaki esasların İslamiyet'e en yakın tarafı, şüphesiz İslam'ın emrettiği gaza ideali ile Türklerin savaşçılık temayülleri arasında bir münasebetin mevcudiyetidir. İslamiyet Türklerle cihadın faziletleri, ahirette sağlayacağı mükafatı bildirirken onlar bu yeni dinde kendi ideallerini de bulmuş oluyorlardı. Ordu-millet bir toplumun alp teşkilatı, İslam'la birlikte yerini gazi teşkilatına bırakırken, gaza ve şehitlik mertebesine erişme ruhu, İslam'ın Türklerin milli dini olmasını netice vermiştir. Dolayısıyla Türkler arasında Buda, Mani vb. dinlerin neden uzun süreli tutunamadıkları kolayca anlaşılıyor.

Gaza devleti, askeri fütuhata amaçlayan bir kuruluştu. Reisin kendisine bağlı olanların sadakati karşılığında onlara geçim araçları sağlamak yükümlülüğü vardı; bu da ganimet elde etmek demektir. Kuruluşu sırasında gazi devleti öylesine tümüyle savaşçı unsurlardan oluşurdu ki başlangıçta, fethedilen toprakların örgütlenmesi ve kullanılması için gerekli elemanlardan örneğin memurlardan, köylülerden, zanaatkar ve tüccardan yoksun bulunurdu. Orta Asya'da Türk hanlarından birisi, Emevi halifesi Hişam'ın (724-743) elçisine söylediği sözler Türklerin bu durumunu gözler önüne sermektedir: “*Türkler arasında ne berber, ne kunduracı, ne terzi vardır; eğer İslamiyet'i kabul eder ve İslamiyet'in emirlerine uyarlarsa ne ile geçinirler*” (Yakubovskiy 1992: 99). İşte Türkler için tam da onlara uygun mükemmel bir meslek önlerindeydi: Gaza. Bu hem Müslüman olmayı özendirirken hem de yeni bir kültür ve medeniyetin de habercisi olmuştu. Şu bir gerçek ki gazi ünvanı, Müslüman Araplardan ziyade Türk-İslam devletlerinde çok kullanılmıştır. P.Witteck, “Türkler, önceleri şarkta yani Horasan ve Maverünnehir'de belirip yayılan ve çok rağbet gören gazi hareketinin da başında idiler. İslam'ın muharip ve muhafızı olan bu gaziler, bütün işsiz güçsüzleri ve gayri memnun savaşçı unsurları kendi bayrakları altında toplayarak amaçları dinsizlere karşı savaş ve mücadele etmekte” demiştir (Witteck 1971: 41).

Maverünnehir yöresindeki sosyo-ekonomik ve siyasi buhranlar içerisinde huzur arayan halkı gazilik ünvanı kazanmaya yönlendirme siyaseti, Türk toplumunun İslam'ı kabulle birlikte gelişen fikri hayat ve hayat tarzı içerisinde gazi telakkisinin teşekkülünü de sağladı. Bu amaçla resmi gaziler teşkilatının sınırları genişlemişti (Günay-Güngör 2003: 283). Çeşitli boylara mensup yigitleri cihad-ı mukaddes bayrağı altında toplayan şey, kafirlere karşı savaş çağrısı ve bol ganimet ümidiydi. Kutsal savaş ideolojisiyle hareket etmeye başlayan Türkler, mücadele ve savaşlarında, dini bir meşruiyet ve itici bir kuvvet kazanmıştır (Witteck 1962: 262). İslam uclarında Türk unsuru daha IX.yüzyılda hakim duruma gelmişti. Bu çağda Türkler, askeri sınıfın esas temsilcileriydiler. Alpların

yağma akınları, gazilerin ganimet hakları ile örtüşüyordu. Her türlü gözü pek serüvene atılmaya hazır bu yoğun ve heyecanlı kitlelere dinsel coşku aşıladılar. Burada, sınırda ve gaziler ortamında bu coşku kısa zamanda kafirlere karşı savaş konusunda fanatik bir kararlılığa dönüştü.

Gaziler sınıfına dahil olan Türkler, göçebe hayatlarını terk ediyor, bağlı buldukları boylarla irtibatlarını kopartarak sağlam teşkilatlı bir medeniyete, menfaat ve ideallerine canla başla sarıldıkları bir cemiyete giriyorlardı. Bu demek değildir ki, onlar göçebe geçmişlerinin hatırasını, bazı adet ve gelenekleriyle muhafaza etmiyorlardı; aksine böyle saf ve basit, hür ve savaşçı bir çevreden gelmekle övünüyor, bunun hasretini duyuyor ve bunu idealleştiremeye meylediyorlardı.

Sosyal hayatta alplıktan gaziliğe geçiş süreci, gelişen siyasi konjonktüre bağlı olarak siyasi ve askeri alanda da etkilerini göstermiştir. Üç yüz yıl süreyle Ceyhun nehrinin arkasındaki göçebe topluluklar ile güneyindeki İslam uygarlığının ilişkide bulunması, alplar ordusu ile Müslüman gazilerin karşılıklı etkileşimini de kaçınılmaz kılmıştır. Bir yandan İran ve Irak Müslüman devletlerinde geleneksel Ön Asya yerleşik uygarlığı, diğer yanda da çeşitli Türk göçebelerinin uygarlığı karşı karşıya gelmesi, önemli sonuçlar doğurmuştur. Göçebe boyları, Ceyhun'un güneyine inmek ve yerleşim bölgelerini talan etmek çabalarını sürdürdükçe, Müslümanlar da kaleler ve setler inşa edip askeri bir korunma düzeni kurarak Maverünnehir'e girmeyi gerektiren hareketli bir savunma politikası uyguladıkları için ilk ve belirgin ilişki askeri çatışmalar olmuştur. Bu sınırın iki yakasında taraflar bir nevi korunma kolonileri, tampon bölge niteliğinde sınırda garnizon şehirler geliştirmişlerdi. Müslümanlar tarafındaki bu gruplara din savaşçıları, gaziler denilmekteydi. Sınırın her iki yanında da bu gruplar aynı sınır yaşamını sürdürüyorlar, birbirlerinin silahlarını, taktiklerini, yaşam biçimlerini benimsiyorlar, giderek ortak bir askeri sınır toplumu oluşturuyorlardı. Bu iki toplum birbirlerine, içinden çıktıkları ve savunmakta oldukları toplumlardan çok daha yakındı (Shaw 1982: 20). Elbette her iki taraf arasındaki ticari, kültürel ve dini münasebetler de olmuştur.

Bu münasebetler sonucunda çeşitli göçebe Türk boyları, büyük tüccarların hizmetinde köle, koruyucu ve sonraları halifelerin askerleri olarak istihdam edilmişler, kısa süre içinde de hilafet ordusunda önemli mevkilere yükselmişlerdi. Bazıları çöküş halinde olan Abbasi halifeliğinin sınırlarında kendi hanedanlarını kurdular. Örneğin Karahanlılar, X.yüzyıldan XIII.yüzyılın başlarına kadar Maverünnehir'i aldılar. Gazneliler, Horasan'da Güney Irak, Afganistan ve Hindistan'da hemen hemen aynı dönemde bir imparatorluk kurdular. Nihayet Selçuklular da XI.yüzyıldan XIII.yüzyıla kadar halifelerin koruyucuları olarak İslam uygarlığının merkezini ele geçirdiler. Bu Türk hanedanlarının her biri de gazalarıyla Sünni İslam'ı hem Şii-Batınlılara, hem de mütemadiyen bozkırlardan kopup gelen soydaşlarına karşı savundu.

Orta Asya'da Türkler arasında İslam'ın yayılması ve bu amaçla yapılan gazalar ve ortaya çıkan hadiseler, Oğuz destanı gibi eski Türk destanlarının İslami bir ruhla yeniden işlenmesine ve yeni destanların ortaya çıkmasına imkan vermiştir. Müslüman Türklerin, gayrimüslim gruplar ile olan mücadelelerini

Avrasya Steplerinde İlk Gaziler

anlatan eserlerin ilk örneğini, Türkistan ve Maveraünnehir’de iki buçuk asır hükümran olan Karahanlılar’ın ilk Müslüman hükümdarı olan Satuk Buğra Han’ın adı etrafında şekillenen Menkıbesi teşkil eder (Turan 1993: 147-187; Banarlı 1971: 268-269). Bazı hadis ve kıssalara bakılacak olursa, Peygamber’in manevi iltifat ve teveccühüne mazhar olmuş Türklerin yarı destani Müslüman atası Satuk Buğra ve onun soyundan gelenler, atalarının açtığı cihad ve gaza yolunda yürümüşler ve Asya bozkırlarında Gayrimüslim Türkler arasında bu gaza bayrağını sürekli dalgalandırarak gazi karakteri taşıyan birçok Müslüman Türk devleti kurmuşlardır.

Mehmet Kaplan, “*savaş gaziler için bir hadise değil, bir yaşayış tarzıdır. Onda ideolojiyi aşan bir taraf vardır. O bir varoluş şeklidir... Savaş gazinin hayatına öyle hakimdir ki onun tabiata bakış tarzını, hayallerini bile tayin eder.*” (Kaplan 1985: 120-131). Müslüman Türk kahramanlığının büyük ideali haline gelmiş olan Gazilik mesleğinde, Peygamber ve ilk İslam kahramanlarının dillere destan olmuş gazaları örnek alındığı da bir gerçektir. Kafirlerle savaşmak anlamındaki gazilik, bu çağların kahramanları için aynı iman uğrunda şehit olmak kadar büyük mazhariyet biliniyordu (Banarlı 1971: 295; Köprülü 1993: 189). Yazılı ve sözlü gelenekte günümüze kadar ulaşan Hz. Ali ile ilgili anlatımlar, bu hikayelerde ismi geçen şahsiyetler, bir taraftan gazi tipini temsil ederken, bir taraftan da veli tipinin temsilcileri olarak görülür. Divan-ı Lügati’t-Türk’te bunun örnekleri bulunduğu gibi, Manas destanı ve Dede Korkut hikayelerinde de benzer olaylar işlenmiştir. Kazak-Kırgız, Özbek ve Türkistan’da yaşayan çeşitli Türkmen boyları arasında Hz. Ali başta olmak üzere onunla münasebeti olan diğer şahsiyetler hakkında çeşitli menkıbeler ve destanlar teşekkül etmiştir (Yıldız 1995: 247). Daha çok kahramanlık temalı hikayelerin yer aldığı Dede Korkut Kitabı’nda Hz. Ali’nin kahramanlığı, savaş bilgisi zikredilir: “*Kılıç çaldı din açdı Şah-ı Merdan Ali görklü, Ali’nin oğulları Peygamber nevaleri Kerbela yazısında Yezidiler elinde şehid oldı Hasan ile Hüseyin iki kardeş bile görklü...*” (Ergin 1994: 75). Hz. Ali’nin hayatı etrafında teşekkül eden cenknameelerde adeta gaza mesleğinin piri olarak açıklanır. Bunlardan biri olan Hayber Kalesi’nin fethini anlatan örnekte, gazi ve gaza hakkındaki düşünceler şöyle ifade edilir:

*“Hak Tealanın rızasıdır gaza
Gazaya Hak’kın rızasıdır gaza”*

*“Her kim Allah’ın yolunda ölür
Cennet içre şad olur baki kalur”* (Ocak 2005: 194).

İslami dönem Türk destan kahramanlarından birçoğunun soyu Hz. Ali’ye bağlanmaktadır. Menakıbnamelerine göre de Battal Gazi, Danişmend Gazi ve Sarı Saltuk, Hz. Ali’nin soyundan gelmektedir (Köksal 1978: 125-26). Saltukname’de Saltuk’un şeceresi, şöyle zikredilir: “*Seyyid Gazi neslinden Ali oğlanlarının aslından kim bunda zikr olur, Seyyid Hasan ibni Hüseyin ibn Muhammed ibni Ali*” (Yüce 1987: 125). Sarı Saltuk’un efsanevi atı Aşkar, daha önceden Hz. Resul, Ebu Bekir, Hamza, Ali, Hasan ve Hüseyin tarafından da

kullanılmıştır. “...üzzerindeki silah Hz. Ali'nindir al bununla gazı eyle...” Saltuk-nâme'de Türkistan, Edirne ve Hızıriye'nin, Hz. Ali tarafından gönderilen gaziler tarafından fethedildiği kaydedilir (Ebu'l-Hayri Rumî 1988: 8, 166). Yiğitlik ve savaşçılık yönü üstün olarak yayılan Hz. Ali için “Ali'den başka feta yok, Zülfikar'dan başka kılıç yok” hadisi, Gazilerin parolası olmuştur. Taberi'ye göre Peygamber bu sözü Uhud'ta söylemiş, Fütüvvetnamelere göre de bu söz Huneyn'de söylenmiştir (Taeschner 1972: 206).

Bir mücadele alanı olan sınır boylarında Türklere sunulan Müslümanlık, özel bir türdür. Bu Müslümanlıkta ulemanın etkisi yoktur. Halk arasında gezgin din adamlarının, sufilerin, dervişlerin ve sınırdaki askerlerin sunduğu; zühd ve takvaya dayanmayıp, cezbeci, mistik veli kültüne dayalı ve coşkulu bir dindarlık biçimindedir. Orada İslam'ın temel ilkeleri yanında çeşitli törelerden, büyülerden ve mistik dinlere ait çalgılı, danslı ritüellerden söz edilmektedir. Bu bakımdan popüler müslümanlık denilen halk dindarlığı, birbirleriyle çelişki halindeki mezheplerin müslümanlığından ayrılmaktadır. Sade ve samimi oldukları kadar da bu inanç uğruna şehit olmayı göze alan bu gönüllü gaziler, sınır bölgelerinde uzun süreden beri savaşmışlardı. Türkler arasında İslam yayıldıkça bu gönüllü gazilerin sayısı da artmıştı. Zamanla her iki yakadaki sınırlar da ortadan kalkmıştı. Müslümanlığı kabul eden Türklere, artık İslam topraklarını yasaklamanın bir anlamı olamazdı. Böylece Türklerin topraklarının giderek genişleyen bir bölümü sınırları belirlenmemiş bir İslam ülkesine dönüşmüştür. Türkmen kelimesi bu dönemde ortaya çıkmış, köken ve anlamı üzerinde hala tartışılan bu sözcük, göçebe Müslüman Türkleri, bir yandan yerleşik Türklerden, öte yandan da Müslümanlığı henüz kabul etmemiş Türklerden ayırt etmek üzere kullanılan bir deyim olmuştur (Cahen 1979: 27-28). Türkmen gaziler tabiri de bundan böyle kullanıla gelmiştir. Orta Asya Türk Müslümanlığının daha başlangıçtan itibaren veliler kültüründe odaklaşan bir halk müslümanlığı biçimindeydi. Orada veliler ve gaziler etrafında şekillenen çeşitli keramet ve efsaneler bunu göstermektedir. Satuk Buğra Han menkıbesi bu konuda önemli bir örnektir (Turan 1993: 248). Bu gaza Müslümanlığı için Sünnet olmak o kadar da önemli değildi. Batılı kaynakların Şamanist Müslümanlar, Arap kaynakların da Müslüman kafirler diye andıkları zümreler bunlardı.

Emevi ve Abbasi ordularında Bizanslılarla icra edilen gazalarda büyük hizmetleri görülen Horasan askerleri arasında Türklerin çok önemli mevki, Bizans hududu boylarında teşkil edilen Suğur ve Avasım eyaletlerinin savunmasında da sürmüştür. Abbasiler zamanında bütün İslam dünyasının müşterek Darü'l-Cihad'ı demek olan Uc bölgesine gelenler arasında Türkler en büyük kitleyi teşkil ediyordu. Bunlar arasında Ebu Süleyman et-Türkî gibi birtakım Türk umerası yetişmiş, bunlardan kendi adına sikke bastırılanlar dahi olmuştur. Bölgeye gelen Türk kitlelerinin çoğunluğu Oğuz Türkmenleri idi (Köprülü 2005: 139). Suğur ve Avasım eyaletine, İslam ülkelerinin her tarafından gaziler gelir ve her sene gazalarda bulunurlardı. Bunların varidatı devlet hazinesine alınmak şöyle dursun bilakis ilave paralar ödenirdi (İbnü'l-Esir 1991: VIII/491; Köprülü 2005: 136). İbnü'l-Esir, gazalardan sonra Horasan

Avrasya Steplerinde İlk Gaziler

gazilerinin sugur bölgesindeki pahalılıktan dolayı çevreye dağıldıklarını, bir kısmının Bağdad'a bir kısmının da Horasan'a geri döndüklerini kaydetmiştir. Ancak müellif, Horasan gazilerinden 20 bin kişinin şehirlere verdikleri rahatsızlıklardan dolayı, Halifeye şikayet edildiklerini de kaydeder. Hatta bu gaziler, geçim sıkıntısı çektiklerinde, rafizi olduklarını iddia ettikleri Deylemlilerle de sanki kafirlerle savaşıyorlarmış gibi, tekbirler getirerek savaştıkları, çevreden haraç topladıkları kaydedilir (İbnü'l-Esir 1991: VIII/492).

Emevilerin saray muhafızlığını, hatta Abbasiler devrinde Türkleşen hilafet ordusunun temelini Fergana Türkleri oluşturmakta idi. Annesi Türk olan Mutasım, Türklerin alplık ve cesaretlerine hayrandı. Halife olunca Arap ve İranlı unsurlara pek güvenmediği için maiyetindeki Türk askerlerini çoğaltmaya çalıştı. Horasan bölgesinden getirttiği Türklerden oluşturduğu Hassa askeri, diğer askerlerden daha mümtaz ve gösterişliydi. Türk askerleri Bağdad'ta imtiyazlı bir sınıf gibi hareket etmeye başlamıştı. Hatta Türk ordusu için Divan-ı Ceyşü'l-Etrak (Taberi 1983: III/1550). adlı özel bir divan kurulmuştu. Mutasım, Samerra şehrini tesis ederek Türk askerleriyle birlikte orada yerleşmiş, askerlerin çoğu Fergana ve Uşruşuna'dan gelmişlerdi (Köprülü 2005: 137, 140). Zamanla Bağdad'ta Sünniliğin savunucusu durumuna gelen Türkler, asi ve sapkın hareketleri de bastırarak, halifelerin hamisi olmuşlardı. Sonuç olarak Selçuklu devletinin kuruluşuna kadar Horasan, Irak, Azerbaycan, el-Cezire ve Suriye havalisine çeşitli göç dalgalarıyla akan Türkler, gerek Orta Asya'da gerek bu yeni geldikleri sahalarda bu şartlar içerisinde Müslümanlığı benimsemişlerdi. Mutasım zamanından itibaren Abbasi hilafetinde Türk askeri kuvvetlerinin baş gösteren üstünlükleri karşısında Türklerin Arapları tekrar çöle süreceğini ifade eden İbn Sa'd'ın Tabakat'ındaki hadis kayda değerdir (Turan 1993: 17).

Emeviler ve Abbasiler döneminde hilafet ordularında hizmete giren Türkler, Arap-İslam toplumu içerisinde eriyip gittiler, dillerinin yanı sıra millî kimliklerini de kaybettiler, bazen et-Türki lakabının adlarının önünde kullanılmasından öte pek fazla bir iz bırakmadılar. Buna karşın Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk devletleri, eski kültür ve medeniyetlerini üzerine bina ettikleri İslami gaza ruhu vasıtasıyla Sünnî İslam'ın önündeki engelleri kaldırdıkları gibi, onun yayılmasına da en büyük hizmeti vermişlerdi.

İbn Fadlan seyahatnamesinde yeni Müslüman olmuş Kuzey Türklerinin Abbasilerle ve Maveraünnehir'le irtibatlarından bahsedilir. Kadı el-Bulgari tarafından yazılan ancak günümüze ulaşmayan Tarih-i Bulgar adlı eserin muhtevasına göre Volga Bulgar Türklerinin şiddetli kışta kafirlere gaza edip, kadın ve çocuklarını esir aldığı, öteki kaynaklarca bildirilmektedir. XI.yüzyılda yazan Mervezi de İlk Müslüman Türk zümrelerinden Bulgarların gayrimüslim Türklere ve kafirlere gazalar yaptığını bildiriyorlar. Böylece Orta Asya'da olduğu gibi Kuzey Türklerinin islamlaşmasında da gaza önemli bir rol oynuyordu. Bulgarların bu şekilde Uralların dağlık kesimindeki Başkurtları İslam'a yöneltmesi, Altınordu döneminde onların İslamlaşması ile sonuçlanmıştır (Günay-Güngör 2003: 316-17).

Göçebelerin ahlaki fikirleri, medeni kavimlerinden daha çok dine dayanır. İlk Selçuklular ve Karahanlılar, şüphesiz Gazneli Mahmud ve Mesud'tan daha

Selahaddin DÖĞÜŞ

dindar idiler. Şarap bile içmeyen Karahanlı hükümdarları (Köprülü 1993: 18), dinin tesiri altında mutlaka gaza ve cihat ülküsüne aynı hassasiyeti göstermişlerdi. İbnül Esir'in kaydettiği; 960 yılında Oğuzlara ait Cend şehri yakınlarında 200 bin çadır halkın Müslüman olduğu bir zamanda Müslüman olan Kınık Boyu beyi Selçuk, eski metbuu Oğuz Yabgusuna karşı mücadelesini sürdürerek Gazi Selçuk ünvanını almıştır (Turan 1965: 38-39; 1980: 237). Bu arada İslam dini, Türk beylerinin siyasi mücadeleleri ve doyumluk kaynakları için bir vasıta ve destek fonksiyonunu üstlenmiş, bu durum da Türkler arasında İslamlaşmanın hızlanmasına yol açmıştır. İslam dünyasını bir süre için doğudan gelen istilalara karşı koruyan ve "Tamgaç" gibi, Çin'e hakimiyeti ifade eden ünvanlar kullanıp, Türkler arasında "Dünya beyi" sayılan Alp Er Tunga (Afrasyab) soyundan geldiklerine inanan Karahanlılar, İslam uğruna yaptıkları gazalarla dikkat çekerler. Karahanlıların, "Kafir Türklere" karşı giriştikleri ateşli gazalar, Kaşgarlı Mahmud'un bildirdiği şiir ve hikayelerle günümüze kadar gelmiştir (1985: I/343). Uygurlara karşı girişilen amansız akınlar şu şekilde tasvir edilmektedir:

*"Kelengizleyü aktımız
Kendler üze çaktımız"*

*"Furhan evin yıktımız
Burhan üze sıctımız"*

(Seller gibi aktık, şehirler üstüne vardık, puthaneleri yıktık, putlar üzerine pisledik...) Müslüman Türklerin bu büyük gazalara girişmeden önce nasıl hazırlandıklarını ve savaş taktiklerini beyan eden şiirlerden birinde (1985: I/492):

*"Kurdük katığ tüğdüğümüz
Tengriğ öküş öğdümüz"*

*"Kemşip atığ tegdimiz
Aldap yana kaçtımız."*

(Atların kuyruğunu sıkı sıkı bağladık. Tanrıya çok hamdettik. Gavurlarla savaş yaparken tekbir getirdik. Atları üzengileyerek üzerlerine saldırdık. Arkamıza düşsünler diye onları aldatmak için kaçiverdik) Müslüman Türklerin, Uygurlara karşı takındıkları sert tavırlarını bildiren şiirler de vardır. Bunlardan birinde denilmiştir ki (Kaşgarlı 1985: III/183):

*"Keldi manga tat
Aydam emdi yat"*

*"Kuşka bolup et
Seni tilerüs böri"*

(Bana bir Uygur gavuru geldi, onu öldürdüm, kurda kuşa yem olması için parça parça ettim). Kaşgarlı, henüz Müslümanlığı kabul etmemiş Türk boylarından Basmillara karşı yapılan gazalardan da bahseder (1985: II/312; Köprülü 1980: 157; Kitapçı 1995: 257):

*"Basmıl susin komitti,
Barça kelip yumitti"*

*"Arslan taba emitti,
Karkup başı tezginiür"*

Avrasya Steplerinde İlk Gaziler

(Gazi Arslan Tegin, harp eden Basmıl askerlerini bizimle savaşmak için coşturdu, hepsi toparlandılar, Arslan'a doğru yöneldiler, bizi gördüklerinde gözleri karardı, başları döndü). Ancak bazen de gazilerin sebep olduğu taşkınlıkları karşısında, dindar bir hükümdar olan Karahanlı Tamgaç Han'ın Semerkant'ta yaptığı gibi, çok sert tedbirler aldığı da kaydedilmiştir (İbnü'l-Esir 1991: IX/211).

Kutadgu-Bilig'te de savaş ve düşman ülkelerini fethetmek bir gelir kaynağı olarak kabul edilmekte, böylece asker ve halk doyurularak hayatları idame edilecekti. Karahanlı hükümdarlarında aranan alplık, cesaret, bilgelik ve şöhrat sahibi olmak gibi ifadesini Orhun kitabelerinde ve Uygur metinlerinde bulan eski inanışı nazari olarak olduğu gibi, pratikte de onlardan beklenen başlıca özelliklerden saymışlardır. Hükümdarlar, el-mücahit, el-gazi gibi sıfatlarla anılmışlardır. Yusuf Has Hacib, hükümdarlara, İslam'ı açması ve şeriatı yaymasını yani cihat ve gazayı tavsiye etmektedir. Böylece oradan alacağı servetle hazine yapmasını, kul ve cariyeler elde etmesini söyler ki, vurup almayı bu fetih hareketinin tabii bir sonucu olarak göstermektedir (Genç 2002: 65-66).

Karahanlılar gibi Gazneliler de devlet teşkilatını Samanilerden modellenmişti. Onlarda da İslami unsurlarla eski Türk gelenekleri imtizaç etmiştir. Gazneli Mahmud (998-1030), tam bir İslam kahramanı olmak istemiş, Samanoğullarının resmen tanımadığı Abbasi halifesini tanıyarak halife adına hutbe okutmuştur. İslam'a hizmetlerinden dolayı halife tarafından çeşitli unvan ve nişanlarla onurlandırılan Mahmud, Sünnî Müslümanlığın bayraktarı olmuştur. Hindistan'a 17 sefer yaparak doğuda gazanın liderliğini eline almış, Irak ve Hindistan'da İsmailî-Batınîlere vurduğu darbelerle Sünnî İslam'ın ilk hamisi olmuştur. Özellikle kafir Hindulara karşı giriştikleri seferler sonucu *put kıran* ünvanını alan Gazneli Mahmud'un Şii Fatımîlere karşı mücadelesi Abbasi halifelerine Sünnilik yönünde cesaret vermişti (Köprülü 2005: 89-92; Merçil 1987: 75). Esasen Abbasi hizmetindeki Türk komutanlar da hep Şii Büveyhilere karşı Sünniliğin savunucuları olmuşlar ve hutbeleri Abbasi halifeleri adına okutmuşlardı. Bugün Hindistan'da Müslümanlık, İslam'ın gaza fikri ile Türkün fütuhât telakkisini birleştiren Gazneli Mahmud'un gazalarına borçludur.

Gazneli Mahmud'un Hindistan seferlerinde elde edilen muazzam ganimetten, kendisi, hassa askerleri ve Maveraünnehir de dahil her taraftan yanına gelen gaziler faydalanıyordu. Mahmud'un askeri kuvvetleri, özellikle kölelerden ve ücretli asker olan gazilerden meydana geliyordu. Tarihi kaynaklar, Maveraünnehir'e uzak ve yakın yerlerden gelen 20 bin gaziden bahseder (Barthold 1990: 307). Hindistan servetlerini ele geçirme arzusu, Mahmud'un seferleri için kafi sebep teşkil ettiğinden bunu sadece dini heyecana bağlamak mümkün değildi. Şiilerin cezalandırılması da siyasi sebeplerle izah edilebilir. Bazen Şiilik ithamı, sanığın mallarını müsadere etmek için bahaneden başka bir şey değildi. İbnü'l-Esir, gazileri bazen eşkıya ile bir tutar (İbnü'l-Esir 1991: VIII/155, IX/283). Gazneliler tarihinde çaldıklarını sultan ile paylaşan eşkıyadan bahsedilir ki burada gaziler kastedilmiş olmalıdır.

Sünnî İslam'ın en büyük temsilcisi sayılan Gazali (öl.1111), eserlerinde, Türklerin yiğit bir millet olduğunu bu bakımdan rast gele basit işlerde değil bu

özelliklerine uygun yerlerde istihdam edilmeleri gerektiğini Halifelige bildirmişti. Bunun İslam için büyük faydası olacağını belirten Gazali, Türkleri; yiğitlik, kahramanlık, yüksek karakter ve imdada koşmak anlamına gelen necde sıfatı ile anmıştır (Korkmaz 1995: 83-84). Ünlü Arap müellifi Cahiz (öl.869), Türk kölelerinin İslam ordusuna alınmalarını övmek için yazdığı Menakıbu'l-Etrak adlı eserinde; İranlıların memleket idaresinde, Çinlilerin sanatta, Yunanlıların ilimde ve Türklerin savaşta üstün olduklarını belirtmiştir (Barthold 1990: 213).

Samaniler, Maverünnehir'deki durumlarını sağlamlaştırmak için doğudan gelen Türk istilalarını durdurmaya çalıştılar bu nedenle sınır boylarında ribatlar inşa ettiler. Özellikle Fergana ve Harezmi bölgesi iyice tahkim edilirken, bu dönemde bölgede on binlerce ribattan bahsedilir. İspicap (Sayram) da gazilerin barındığı 1700 ribat mevcuttu. Buhara'da 3000 tane ribatın harabelerinden bahsedilir. Fergana'da bulunan çeşitli şehirlerde de her taraftan gazilerin gelip toplandığı birçok ribat mevcuttu (Barthold 1990: 125, 181, 190). Çok zaman önce Müslüman olan Farab şehrinin 70 bin gazi çıkardığı söylenir. Gaza müessesesi ile bağlantılı olarak bu eserler ilk defa Türkistan sahasında kurulmuştu. Bu ribatlar, İslam'ın kollektif bir heyecan ve taze bir ruhla Asya ve Avrasya bozkırlarında yaşayan göçebe Türk boylarına ulaşmasında etkili bir rol oynamıştır. Horasan ve Maverünnehir'deki çeşitli şehirlerde kurulan ribatlarda yaşayan gaziler ve göçebe savaşçılar, gaza kurumunun ilk temsilcileri olmuşlardı.

Ribatlar ilkin gazilerin, yani Müslüman uc-erlerinin meccanen barınıp beslenmesi için yapılmış vakıflardı. Zamanla onların askeri ve eğitsel fonksiyonları yanında ticari işler de eklendi. Hilafet başta olmak üzere bu din savaşçıları için İslam ülkelerinin her tarafından maddi ve manevi yardımlar yapılıyor, çeşitli müesseseler tesis ediliyordu. Ribatlar, ülkeyi düşman hücumlarına karşı korumakla görevli süvari birliklerine mahsus hudut boylarındaki askeri üslerdi. Buhara, şehri savunacak güçlü bir ordu olmadığı zaman, saldırılara karşı sadece gaziler tarafından savunulduğu dönemler olmuştu (Barthold 1990: 315; Turan 1980: 236). Bu müesseseler, mücahit gazilerin iâşe ve ibatelerini temin için özel surette yapılmış yarı askeri yarı dini fonksiyonlar görüyorlardı (Marçais: İ.A., IX/137). Buralarda değil gazilerin, atlarının bile bakımı sağlanırdı. İslam coğrafyacıları, Beykent'te binlerce ribat yapıldığını belirtmiştir. Bu mekanlarda mistik bir şeyhin telkinleriyle yetişen heyecan dolu göçebe gaziler ve gazi dervişler kitlesi İlkbahar ve Yaz aylarında gayrimüslim Türklere karşı gah gazada bulunurlar gah bir erenler ordusu olarak göç ettikleri yerlerde kurdukları tekke ve dergahlarla İslamlaşma ve Türkleşme sürecine hizmet ederlerdi. Anadolu, Balkanlar ve Avrasya steplerini Türkleştirilen tarih ve edebiyatımızda Horasan Erenleri adıyla geçen Türkistan'dan gelen bu Türkmen gazileriydi. İslam coğrafyacıları ve tarihçileri, Horasan ve Türkistan şehirlerindeki bu ribatların inşasında halkın adeta yarıştığından bahsederler (Kitapçı 1994: 116-117).

Belh civarında İbrahim b. Ethem (öl.782) gibi Asya'nın ilk gazi-sufileri yaşamış ve menkıbeleri Anadolu'ya kadar gelmiştir. Yunus Emre'nin de şiirlerinde atıflarda bulunduğu sufi, daha tarikatların söz konusu olmadığı dönemlerde veli-hükümdar olan ilk Türk-İslam sufi tipini temsil etmekteydi.

Avrasya Steplerinde İlk Gaziler

Belh şehrinde ve civarında daha 727'lerde ribatlar inşa edilmiş ve mürabit denilen din adamları ve gaziler böylece sınır boylarını tutmuşlardı (Güngör-Günay 2003: 280). Anadolu'ya yapılan gazalara da katılan İbrahim b. Ethem, bir gaza dönüşünde yolda ölmüştür. Dolayısıyla Türkistan bölgesindeki ilk sufiler aslında birer gazi-veli, birer mürabit idi (Esin 1978: 149-151; Bolat 2003; Köprülü 1969: 45). Fütüvvet ve Gaziliğin tasavvufla olan ilişkisine Irak'ta ortaya çıkan ve İslam sufiliğinin öncülerinden sayılan Hasan el-Basrî (öl. 728) ve onun yakınlarında da görürüz. Hasan'ın çağdaşı ve arkadaşı olan Bekr b. Abdullah için: "Hasan Basra şeyhiydi ve Bekr onun fetası" denirken, bir asır sonra Hasan'dan Seyyidü'l-Fityan (fityanların efendisi) şeref payesi ile bahsedilmiştir (Taeschner 1972: 214). Türk halk Müslümanlığında derin izler bırakan Sünnî bir tasavvuf şeyhi olan Safiyüddin'in kurduğu Safevî tarikatı, Azerbaycan ve Horasan Türkmenleri arasında gazi-velilerden güç almış, sonra da Doğu Anadolu ve Suriye Türkmenleri arasında yayılmıştır. Özellikle Şeyh Cüneyt'ten itibaren tarikatın Türkmenler arasındaki müritleri, kararlı bir savaş gücü olan guzat-ı sufiye (sofu gaziler) haline geldi. Bu güç başlangıçta Kafkasya Hristiyanlarına, Gürcüler ve Trabzon Rumları gibi Müslüman olmayan komşulara karşı savaşıyordu. Şah İsmail de ordusunu teşkil ederken, kendisini yalnız siyasi ve askeri bir şef değil dini bir reis, daha doğrusu bir mürşit telakki etmiş, Türkmen cengaverlerini de alplar değil gaziler ve sufiler olarak zikretmiştir (Melikoff 2006: 56).

Yüzyıllarca gazi zümreleri için bir kült olmuş, adı etrafında çeşitli efsanelerin oluştuğu Horasan'ın en önemli gazi lideri kuşkusuz Ebu Müslim idi (öl.755). I.Melikoff, Gaza menakıbnameleri içerisinde en ilgi çekici dediği Horasanlı Ebu Müslim menakıbnamesini, diğer menakıbnamelerden ayrı tutmuştur. Melikoff, diğerlerinde cihat amacı öndedir ve gaza coşkusu sade ve içten bir imana dayanmaktadır derken, Ebu Müslim'in menkıbesinde ise insanı yücelişin ufuklarına doğru götüren mistik bir havayı teneffüs ettiğini belirtmiştir. Şiilerden farklı olarak Türkler için Kerbela faciası bir son değil bir talihsizlik, öcü alınması gereken bir yenilştir. Hüseyin'in haksız yere öldürülüşünün öcünü de Ebu Müslim alacaktır. Bu sebepledir ki Türklerde Kerbela'nın asıl kahramanı Hüseyin değil, Ebu Müslim olmaktadır (Melikoff 2006: 17).

Etnik menşei net olmamakla beraber tarihi bilgilere göre Türk olması kuvvetle muhtemel olan Ebu Müslim-i Horasanî (Köprülü 2005: 118), İsfahan'dan Horasan'a geldiğinde, yavaş yavaş Şiilerin yerini alan Abbasiler'in en faal davetçilerinden biriydi. İslamiyet ve yerli halkın inançları arasında bir uzlaşma sağlayarak, göçebe Türklerle birlikte dihanları ve köylüleri kendi tarafına çekmeyi bildi. Böylece Emevî hanedanına düşman bütün unsurları bir arada topladı (Barthold 1990: 210). Ebu Müslim'in, hilafetin Emevîlerden Abbasilere geçmesini sağlayan valilere karşı kazandığı zaferlerde, yerli halkın, aşırı bir Arap kabileciliği güden Emevî idaresi aleyhinde bulunmaları önemli olmuştur. Ancak Emevî hakimiyetine son verildikten sonra, taraflar arasındaki kanlı olaylar zincirine Araplar yanında İranlılar ve Türkler de karışmış oldu. Bu arada Ebu Müslim, hem Arap hem de İran milli hareketlerine karşı mücadeleye girişmeye mecbur kaldı. Bu karışıklıklardan istifade etmek isteyen Çin,

Maveraünnehir'e hakim olmak için batıya doğru istila hareketına başlamıştı. Çin medeniyeti ile İslam medeniyetinin Türkistan'da hakimiyet mücadelesi, Ebu Müslim'in Ziyad b. Salih komutasında göndermiş olduğu ve içerisinde Türk gazilerinin bulunduğu Müslüman ordusunun, Çin ordusunun mağlup etmesiyle son bulmuştur (751). Tarihimizde Talas savaşı olarak geçen bu çarpışmada gazi Türklerin karşısında, Çin ordusunda henüz müslüman olmamış Türklerin de bulunduğunu belirtelim.

Böylece Ebu Müslim hem iç hem de dış mücadelelerde muzaffer çıktı. Horasan ahalişi ona yalnız merkezi idarenin temsilcisi değil, aynı zamanda bir dini mürşit gözüyle bakıyordu. Ancak onun bu şöhreti hilafet makamına geçmelerini kendisine borçlu olan Abbasi yöneticilerini kuşkulandırdığı gibi, aleyhinde çeşitli entrikaların da çevrilmesine neden oldu. Abbasi ihtilali sırasında Ebu Müslim'in yandaşı olan bir çok komutan ve vali, aleyhine döndüler. Nihayet, Ebu Müslim, halifenin sarayına çağrılıp haince öldürülmesinden sonra (İbnü'l-Esir 1991: V/388) adı etrafında bir kült oluşmuş, Horasan, İran ve Maveraünnehir'de mütemadiyen ortaya çıkan gaziler, gazalarını her vesileyle bu manevi lider adına bağlamaya çalışmışlardı. XII-XIV.yüzyıllardaki Anadolu gazileri bile, cihada giderken Ebu Müslim, Ebu İshak Kazerunî ve Battal Gazi gibi hatıraları Anadolu gazileri arasında daima yaşayan, İslam kahramanlarına ait oldukları rivayet edilen gazi bayrakları taşıyordu (Köprülü-Barthold 2004: 204; Karpat 1976: 178; Köprülü 1943: 203). Büyük İran mutasavvıfı Ebu İshak Kazerunî tarikatına mensup İshakiler adlı Anadolu'da önemli bir zümre teşkil eden mücahit dervişler kendilerine has bayraklarla savaşırlardı. Bu tarikatın en karakteristik özelliği, savaşçılık ve misyonerlik faaliyetlerindeki sınır tanımaz etkinlikleriydi. Asya steplerinden Anadolu'ya gelip Danişmend Gazi maiyetindeki ordularda da savaşmışlardı. XIII.yüzyıl başlarında Anadolu'da yerleşmişler, Selçuklular devrinde Türk-Bizans sınırlarında devamlı gazalara iştirak etmişlerdi. Horasan Melamiliği etkisindeki Nişabur tasavvuf ekolünden gelen ve Kübrevîlik tarikatının şeyhi olan Necmeddin-i Kübra (1145-1221) da Harezmi'de Moğollara karşı bir çok dervişle birlikte çarpışarak elinde kılıç şehit düşmüş, müritleriyle birlikte savaşçı tarikatı da Anadolu'ya gelmiştir (Köprülü 1993: 200).

İslam medeniyetinin Asya topraklarındaki baş döndürücü genişlemesi, doğudan gelen Moğol istilasıyla son bulmuştu. İslam medeniyetinin önemli merkezlerinin bu istila karşısında çeşitli savunma tedbirleri alması, Harezmi Türklerin Moğollara karşı gösterdiği cihat azmi sayesinde olmuştur. Özellikle Celaleddin Harzemşah'ın destanlara konu olan mücahadesi, Moğol kasırgasının İslam toprakları sınırlarında bir süre durdurabilmiştir. Celaleddin Harzemşah'la birlikte gelen ve onun ölümünden sonra Mısır Eyyubi sultanlarının yanında görev alan Harezmi Türkler, 1222'de Haçlıları ikinci defa Kudüs'ten kovup şehri ve Hıristiyanların mukaddes yerlerini yağma etmişlerdi (Barthold 1990: 530). Harzemşahların yıkılışından kısa süre sonra Abbasi halifeliği de son bulmuştur.

Hülağu'nun Abbasilere son vermesinden sonra İran, Horasan ve Maveraünnehir'de hutbe, bütün Müslümanların hamisi olarak ortaya çıkan

Avrasya Steplerinde İlk Gaziler

Altınordu hükümdarı Berke (1256-1266) adına okunmaya başladı (Cüzcü'nin Tabakat-ı Nasiri'sinden naklen Barthold 1990: 534). Müslüman olan Berke ve oğlu Nogay'ın Hülagu ile olan savaşları kazanmaları, hilafet için alınan bir intikam ve İslamiyet'in zaferi gibi algılandı. Bu nedenle Anadolu, Mısır ve Türkistan'dan Berke ve Nogay ülkesine gaziler, alp-erenler akın etmeye başladı. Azerbaycan'dan Erdebil şeyhi Safiyüddin de müritleri ile birlikte Kıpçak steplerine ve Kırım'a gidip gazalarda bulunmuştu.

Müslüman Volga Bulgarlarından sonra Tatarların, Karadeniz'in kuzey steplerinden Balkanlara kadar uzanan geniş sahada İslam'ı yaymak için yaptıkları gazaların hatıraları, yüzyıllar sonra kaleme alınan Saltuk-name'de efsanevi öykülerle karışık bir biçimde anlatılmaktadır (Köprülü 1943: 379-425). Berke Han ve Şehzade Nogay'ın emrinde savaşan Sarı Saltuk'un Bizans ve Bulgarlara karşı yaptığı gazaların öyküsü, tarihçe de sabittir (Togan 1981: 256; Karpat 1976: 178; Köprülü 1943: 440). Bu arada Altınordu hükümdarlarından Saltuk adının Saltuk-name'nin kahramanı Sarı Saltuk için de kullanılması dikkat çeker (Yüce 1987: 71-72). A. Gölpinarlı, Saltuk adının, Çağatay, Kırım ve batı Oğuz lehçelerinde sade, yalnız, hür, azat anlamlarına geldiğini kaydetmiştir (Gölpinarlı 1936: 267). Hasluck, Sarı Saltuk'un Baba Dağı'ndaki türbesinin, Kırım'dan gelen Tatarlarca yapıldığını belirtmişti (Hasluck 1928: 114-15). Sarı Saltuk müritleriyle beraber Hıristiyanlara karşı gazalarda bulunurken, bu sıralarda Dobruca'da bulunan Nogay'ın Sarı Saltuk tarafından Müslüman edildiği anlatılır. Avrasya'da Müslümanları tehdit eden Hıristiyanlara karşı Nogay'ın Müslümanları koruduğu bilinmektedir (Kiel 1978: 209). 1264'te Kırım Hanı Berke'nin Nogay idaresinde gönderdiği ordu, Sultan İzzeddin'i Aynos (Enez) kalesinden kurtarıp Kırım'a getirir. Berke Han, İzzeddin ve maiyetine Kırım'da Sulhat ve Suğdak şehirlerini arpalık olarak verir. Bu husus Seyyid Lokman'ın Oğuznamesinde de teyit edilir; Sultan İzzeddin'in kurtuluşundan sonra Dobruca'daki Türklerin bir kısmı Sarı Saltuk önderliğinde Kırım'a göç eder (Seyyid Lokman Oğuznamesinden naklen Yüce 1987: 97).

Tarihi bilgilere göre de Sarı Saltuk, 1261'de Bizans'a kaçan İzzeddin Keykavus'un arkasından kırk kadar Türkmen obasıyla Bizans topraklarına sığınmak zorunda kalmış, Dobruca'ya yerleşmiş, orada Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde hüküm süren güçlü Müslüman Tatar emiri Nogay'ın himayesine girmişti. Sarı Saltuk, İslam'ı bu sahalarda yayan gazi-veli rolünde bir destan kahramanı olmuştur. 1473-1480 yıllarında Şehzade Cem'in emriyle derlenen Saltuk-name'de Sarı Saltuk'un gazaları, Balkanlar ve Deşt-i Kıpçak ellerindeki savaşları hakkındaki halk öyküleriyle birlikte anlatılır. Eserde gaza, en yüksek ibadet olarak yüceltilir. Sarı Saltuk'un Balkanlar, Polonya ve Rusya'daki gazaları için hareket merkezi Dobruca ve Kırım'dır (İnalçık 2003: 195).

Saltuk-name'de Ahi edebiyatının da kahramanlarından olan Ebu Müslim'in ve Battal Gazi'nin adlarının sık geçmesi, Efsanevi Sarı Saltuk'un faaliyet alanı olan Kıpçak steplerinde ve Balkanlar'da gaziler arasında hatıralarının hala canlı olduğunu gösterir (Melikoff 1960: 166; 1962: 64-65). Ebu Müslim-name, Battal-name ve Saltuk-name'de işlenen ortak konular Ahi edebiyatı ile gazi edebiyatı arasındaki sıkı münasebeti göstermektedir. Gazalarda, Ahi teşkilatı ile Gazi

teşkilatı işbirliği yapmıştır ki her iki zümre de Fütüvvet teşkilatına bağlı olarak gelişmiştir. Berke Han'ın Mısır'a gelen elçileri, Memluk sultanı Baybars tarafından Fütüvvet teşkilatına alınmıştı (Togan 1981: 255). Saltuk-name'de Tatar Hanı diye geçen ve Sarı Saltuk'la gazalarda bulunan hanın Berke olması gerekir (Akalin 1988: I/49, 156 vd.).

Altınordu sahasının Müslümanlaştırılmasında en büyük rol Türkistan'ın Buhara, Harezmi Horasan gibi kültür merkezleri ve Bulgar şehrinde gelen tarikat lideri, şeyh ve veli-gazilere aittir. İbn Haldun, Berke'nin Müslüman olmasında Necmeddin Kübra'nın Buhara'dan gönderdiği şeyhlerinden birisinin vesile olduğunu bildirir. Berke'ye, Müslüman olduktan sonra İslam'ı bütün kavmi arasında ve hakimiyet sahasında yayması görevi verilmişti. Altınordu devleti, Seyhun ve Ceyhun dolaylarından Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir sahada siyasi hakimiyet kurmuştu. El-Ömeri ve Kalkaşandi Berke'nin İslam'ı daha tahta çıkmadan önce 1240'larda kabul ettiğini belirtirler (Yakubovsky 1992: 43, 44, 100). Altınordu devletinin hakim olduğu bölgelerin daha buralarda Berke'nin hakimiyeti başlamadan önce, yani daha Moğollardan önce İslamiyet'i kabul ettiğini biliyoruz. İbn Havkal, daha X.yüzyılda Volga havzasında İtil ve Bulgar şehirlerinin tam bir Müslüman şehri görünümünü taşıdıklarını kaydeder. Daha önce de Horasan, Maveraünnehir ve Mısır'dan Kırım'a gelen çeşitli gazi zümreleri, Moğollara ve Hıristiyanlara karşı savaşmışlardı. XIII.yüzyılda G.Rubruk, Bulgar hakkında: "Muhammed'in dinini buraya hangi şeytanın getirdiğine şaşırıyorum" diyordu. Rubruk, Volga havzasının tarihini bilmiyordu. Buraların İslamlaşması, bölgeye kitle halinde gelen tacir ve esnaf yanında Horasan Erenlerinin, veli-gazilerin, çeşitli tarikat şeyhlerinin eseri olmalıdır. Yoksa Volga dolaylarının müslümanlaşması, Halifenin 921-922'de Bulgar emrine gönderdiği resmi elçilik kuruluna atfolunamaz (Yakubovsky 1992: 9-10). İbn Batuta da aynı yüzyılda gezdiği Kırım ve Deşti Kıpçak ellerindeki Müslüman şehirlerinden sitayişle bahsetmiştir. İbn Haldun, Altınordu'da İslamiyet'in yayılması büyük siyasi önem taşıdığını, Hülagu'nun İran ve Irak'a hakim olmasıyla başlayan tehlike karşısında eski soydaşlarının dostluğunu arayan Memluk sultanları bu olaya büyük değer verdiğini kaydetmiştir. Bu yüzden Mısır Memluklu sultanlarının Berke'den itibaren başlattıkları diplomatik temaslar sürmüştür (Yakubovsky 1992: 101).

SONUÇ

Türklerin İslam'dan önceki devirlerden beri geliştirdikleri savaş gelenekleri ve sosyal alanlardaki gelişmelerle oluşmuş olan, önceleri *alp* ismi verilen, İslam'dan sonra "seyfi fütüvvet kolu" olarak *alp erenler*, *gaziler*, *gaziyân* adını alanlar ve "ahiyet el-fityan" da denilen birlikler ile İran'da Sasaniler devrinden beri varlıkları bilinen *ayyar*, *rind*, *feta* ve bunun Farsça karşılığı olan *civanmert* vb. adlarla da anılan belirli bir merkezden veya birbirinden bağımsız küçük, dağınık ama oldukça yaygın savaşçı sosyal sınıflar vardı. Köprülü (1999: 90), Türk ve İran sahalarındaki bu sosyal zümrelerin her ne kadar farklı isimlerle de anılsalar da gerçekte aynı tür birlikler olduklarını söylemiştir. Genç delikanlı, yiğit manasında Arapça bir kelime olan *feta* kelimesi, Arap-İslam mutasavvıflarınca

derinlemesine işlenerek tam manasıyla ideal müslüman insanı ifade eden bir terim haline getirilmiştir. Bu sufiler arasında Cüneyd Bağdadi (öl. 909), halen elimizde mevcut en eski tarihli fütüvvetnameyi yazmış olan Sülemi (öl.1021) ve İbn Arabî (öl.1240) fetayı tasavvufî bir terim olarak kullanan en tanınmış mutasavvıflardır (Kala 1990: 273).

Fütüvvet, İslamiyet'e, bu teşkilatın getirdiği faziletlere dayanan bir çeşit dindarlığı kendine yol olarak seçen tasavvuf sayesinde girerken, Gazilik de bizi, Arap fetalığı ile Türk alplığının bir sentezi olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Bir yerde Bağdad sufiliği ile Horasan melamiliği, bir nevi gaza müslümanlığı olarak, bu sentezin geniş halk kitlelerine yayılmasına yardımcı olmuştur. Böylece Türk cengaverliği, mistik bir kimlikle beraber kutsiyet kazanmıştır. Bağdad sufizminde Fütüvvet'in dışa dönük özelliğine karşın Horasan sufizminde Melamiliğin (Batını özelliklerinden dolayı)* içe dönük olan birbirine karşı iki kutup Türk sufiliğinde Gazilik örgütlenmesinde birleşmiş görünmektedir. Çünkü Türkistan kaynaklı bütün tarikat ve onun alt dalı olan Tasavvuf ekollerinde görüldüğü üzere mücadele ruhu ile sufizm at başı sürmüş ve bu süreç Gazilik adıyla resmiyet kazanmıştır. İster Sünni ister gayri Sünni, bütün tarikat ve zümrelerin en önemli ortak özelliği kutsal savaş yani gaza olmuştur. Zaman içerisinde gelişen gazilik, halifelerin Fütüvvet liderliği sayesinde, tarihteki bütün Türk-İslam devletleri için başlıca meşruiyet kaynağı olmuş idi.

Türkler de Ahilik nasıl ki Fütüvvetten farklı bir gelişme çizgisi göstermişse Gazilik de Türk sosyal hayatının yapısına uygun bir şekilde farklı bir anlam ve kutsiyet kazanarak, tarihteki bu kelimeye mümasil bütün kavramları bünyesinde eritmiş ve Türklere has bir özellik kazanmıştır. Araplarda mutlak farz anlamında savunmayı ifade eden cihat kavramından farklı olarak Türklere gaza, fütuhâtı ifade etmekteydi. Anadolu'da Ahilik Osmanlılar zamanında, ahlakla sanatın bütünleştiği bir Türk kurumu olarak yerini esnaf loncalarına bırakmış görünüyor. Ancak Anadolu'da kök salan gazilik, Ahiliğin savaşçılık özelliklerini bünyesinde eriterek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

KAYNAKLAR

a) Kitaplar

- Aşık Paşa 2000. **Garib-nâme**, haz. K.Yavuz, II/2, TDK Yayınları, İstanbul.
- Aşıkpaşazade 1949. **Tevarih-i Al-i Osman**, Atsız neşri, (**Osmanlı Tarihleri**), İstanbul.
- Aşıkpaşazade 1332. **Tevarih-i Al-i Osman**, Ali Bey neşri, İstanbul.
- Banarlı, N. Sami 1971. **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, I, İstanbul.
- Barthold, V.V. 1990. **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. H.Dursun Yıldız, TTK Yayınları.
- Bolat, Ali 2003. **Melametilik**, insan yayınları, İstanbul.
- Cahen, Claude 1979. **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, çev. Y. Moran, İstanbul.

* Melamilik, Sufilik dahilinde manevi bir disiplin olup ameli ile çevrenin tenkitlerini üzerine çekmeyi ahlaken kemale erme telakki eder.

- Çağatay, Neşet 1989. **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, TTK yayınları, Ankara.
- Ergin, Muharrem 1994. **Dede Korkut Kitabı I**, TTK Yayınları, Ankara
- Esin, Emel 1978. **İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş**, İstanbul.
- El-Belazurî 1987. **Fütuhu'l-Büldan**, çev. M.Fayda, KB Yayınları, Ankara.
- Ebu'l-Hayri Rumî 1988. **Saltuk-nâme**, haz. Ş.H.Akalin, KB Yayınları, C. I, Ankara.
- Gazali, **Fedaihu'l- Batniyye** 1964. Abdurrahman el Bedevi neşri, Kahire.
- Genç, Reşat 2002. **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, TTK Yayınları, Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülkadir 1936. **Yunus Emre, Hayatı**, İstanbul.
- Gazali, **Fedaihu'l- Batniyye**, Abdurrahman el Bedevi neşri, Kahire 1964.
- Günay, Ü.- Güngör, H. 2003. **Türklerin Dinî Tarihi**, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Hasluck, F. V. 1928. **Bektaşilik Tetkikleri**, trc. Ragıp Hulusi, İstanbul.
- İnalçık, Halil 2003. **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)**, YK Yayınları, İst.
- İbnü'l-Esir 1991. **El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi**, çev. Abdullah Köse, Bahar Yayınları, İst.
- İbn Kesir 1994. **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Kafadar, Cemal 1995. **Between Two Worlds The Construction of the Ottoman State**, Un. of California Press, London, England.
- Kaşgarlı Mahmud 1985. **Divan-ı Lügati't-Türk**, çev. Besim Atalay, C.I, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Fahrettin 1995. **Gazali'de Devlet**, TDV yayınları, Ankara.
- Köprülü, Fuat 1980. **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, Fuat 1993. **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, TTK Basımevi, Ankara.
- Köprülü, Fuat 2005. **Türkiye Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Köprülü F.- Barthold V. 2004. **İslam Medeniyeti Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Köprülü, Fuat 1999. **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, TTK Yayınları, Ankara.
- Köksal, Hasan 1978. **Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı**, Ankara.
- Kaplan, Mehmet 1985. **Tip Tahlilleri-Türk Edebiyatında Tipler**, İstanbul.
- Kitapçı, Zekeriya 1994. **Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler**, Damla Matbaacılık, Konya.
- Kitapçı, Zekeriya 1991. **Yeni İslam Tarihi ve Türkistan**, I.cilt, Boğaziçi Yay. İstanbul.
- Kitapçı, Zekeriya 1995. **İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları**, Damla Ofset Matbaası, Konya.
- Kuran**, Enbiya Suresi, Ayet 60.
- Mardin, Şerif 2001. **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Merçil, Erdoğan 1987. **Gazneli Mahmud**, KB Yayınları, Ankara
- Marçais, G.; “*Ribal*”, **İslam Ansiklopedisi**, C. IX
- Melikoff, Irené 1962. **Abu Muslim Le “Porte Hache”**, du Khorassan Dans La Tradition Epique Türco-Iranienne, Paris.
- Melikoff, Irené 1960. **La Gaste de Melik Danişmend**, 2. C, Paris, Maisonneuve.
- Melikoff, Irené 2006. **Uyur İdik Uyardılar**, demos yayınları, İstanbul.
- Ocak A. Yaşar 2005. **İslam İnançlarında Hz. Ali**, TTK Yayınları, Ankara.
- Shaw, Stanford 1982. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev. M. Harmancı, C.I, E Yayınları, İstanbul.
- Taberî, **Tarih-i Taberi Tercemesi**, I (1981), II (1982), III. ciltler 1983. İstanbul
- Turan, Osman 1993. **Selçuklular ve İslamiyet**, Boğaziçi Yayınları İstanbul
- Turan, Osman 1965. **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ankara
- Turan, Osman 1980. **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, Nakışlar yay. İstanbul
- Togan, Z.Velidi 1981. **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul
- Yakubovskiy, A.Yu 1992. **Altın Ordu ve Çöküşü**, trc. H. Eren, TTK Yayınları, Ankara
- Yıldız, Naciye 1995. **Manas Destanı (W. Radlof) Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, Ankara.
- Yüce, Kemal 1987. **Saltuk-nâme’de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar**, KB. Yayınları.
- Witteck, Paul 1985. **Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu**, trc. F. Berktaş, kaynak yayınları, İstanbul.

b) Makale ve incelemeler

- Cumbur, Müjgan 1987. “*Anadolu Gazileri ve Edebiyatımız*”, **Erdem**, C.3, S.9, Ankara, ss.777-809.
- Çetin, İsmet 2005. “*Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali*”, **İslam İnançlarında Hz. Ali**, haz. A.Y. Ocak, TTK Yayınları, Ankara.
- Döğüş, Selahattin 2007. “*Osman Gazî’den Gazî Mustafa Kemal’e Anadolu Gazileri*”, Afyon Kocatepe Ün. **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. IX, S.1, ss. 25-51.
- Gölpınarlı, Abdülbaki 1955. “*Fütüvvetneme-i Sultani ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar*”, **İİFM**, C.17, no.1-4.
- Kala, Ahmet 1990. “*Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.65, İst. ss. 273-282.
- Kiel, Machiel 1978. “*The Turbe of Sarı Saltuk At Babadag Dobrudja*”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 6-7, İstanbul, s. 209.
- Karpat, Kemal 1976. “*Gagavuzların Tarihi Menşei Üzerine ve Folklorundan Parçalar*”, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, I. Cilt, Ankara.
- Köprülü, Fuat 1969. “*Abu İshak Kazrûnî ve Anadolu’da İshakî Dervişler*”, **Belleten**, C.XXXIII, No. 130.

Selahaddin DÖĞÜŞ

Köprülü, Fuat 1943. “*Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları*”, **Belleten**, C.7, Nu. 27, ss. 379-425.

Özcan, Abdülkadir 1995. “*Türklerde Gazâ Geleneği*”, **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul.

Taeschner, Franz 1972. “İslam’da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri”, **Belleten**, C.XXXVI, S.142.

Tekin, Şinasi 1989. “*XIV.yy.da Yazılmış Gazîlik Tarikası “Gazîliğin Yolları” Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza/Cihad Kavramları Hakkında*”, **Journal of Turkish Studies**, V.13, İstanbul

Witteck, Paul 1962. “*Osmanlı İmp.’da Türk Aşiretlerinin Rolü*”, **Tarih Dergisi**, C.XIII, S.17-18, ss.257-268.

Witteck, Paul 1971. “*Osmanlı İmp. Kuruluşu.*”, **Batı Dillerinde Osmanlı Tarihleri**, İstanbul